

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCANDA
MƏŞĞULLUQ VƏ İŞSİZLİYİN STATİSTİK
QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Ağacanova Aysel Rasim

BAKI - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh
oğlu
_____ **imza**
“ _____ ” _____ **2022-ci il**

“KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCANDA
MƏŞĞULLUQ VƏ İŞSİZLİYİN STATİSTİK QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060406 - Statistika

İxtisaslaşma: Müəssisələrin statistikasını

Qrup: 706

Magistrant:
Ağacanova Aysel Rasim qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.e.n., dos.Teymurova Vüsalə Eybulla
qızı

_____ **imza**

Program rəhbəri:
i.ü.f.d., dos.Hümbətova Suqra İnqilab
qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi
oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm andı

Mən, Ağacanova Aysel Rasim qızı and içirəm ki, “Koronavirus pandemiyası şəraitində Azərbaycanda məşğulluq və işsizliyin statistik qiymətləndirilməsi” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normaları və istinad qaydalarına tamamilə riayət edərək və istifadə etdiyim mənbələrin hamısını ədəbiyyat siyahısında əks etdirərək yazmışam.

KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCANDA MƏŞĞULLUQ VƏ İŞSİZLİYİN STATİSTİK QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Yerli büdcələrin formalaşdırılması, təsdiqi və icrası, habelə onların icrasına nəzarət bələdiyyənin nizamnaməsinə uyğun olaraq yerli özünüidarə orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

Tədqiqatın məqsədi: Ərazinin idarəetmə sistemində sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının reallaşdırılması, strateji planlaşdırmanın xüsusiyyətləri vurğulamaqdan ibarətdir. Qarşıya qoyulmuş əsas məqsədə müvafiq olaraq aşağıda qeyd olunan məsələlər işlənib hazırlanaraq həll olunmuşdur:

- Regionun təkmilləşməsinin strateji planlaşdırma mərhələsinin düzgün qiymətləndirilməsi;

- Region sahəsində iyerarxiyasına uyğun həyata keçirilən dövlət inkişaf proqramlarının bütün olaraq məcmusunun qiymətləndirilməsi;

- Yerli özünüidarə büdcəsinin proqram məsrəflərinin planlaşdırılan həcmələrinin təhlili;

- Reallaşdırılan proqram tədbirlərinin səmərəliliyi qiymətləndirilməsi.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat prosesində elmi abstraksiya, müqayisə, statistik qruplaşdırma, təhlil və sorğu metodlarından istifadə edilmişdir

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, eyni zamanda, digər ölkələrdə fəaliyyət göstərən istehsal müəssisələrinin kommersiya sahəsindəki təcrübəsi ilə tanışlıq məqsədilə internet resurslarına və dövri mətbuata da müraciət olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın məhdudiyyətləri nəzəri material çatışmazlığı, bununla yanaşı yetərli informasiya bazasının olmamağı və sairidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Dissertasiya işindəki elmi yeniliklər aşağıdakılardır:

• Regionun inkişafının taktiki məqsədləri ardıcılıqla sıralanmışdır;

• Düzgün layihə idarəetməsinin xarakteristikası göstərilmişdir;

• Sosial-iqtisadi təkmilləşmə proqramının işlənib hazırlanması addımları sadalanmışdır;

• Regionda layihə idarəetməsi tsikli.

• Yerli idarə ərazisinin inkişaf layihələrinin həyata keçirilməsi mexanizminin struktur elementləri təhlil olunmuşdur.

• Bələdiyyə ərazisinin inkişaf agentliyinin üzərinə götürməli olduğu aşağıdakı fəaliyyət istiqamətləri araşdırılmışdır.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqat nəticəsində əldə olunmuş nəticələrdən və eyni zamanda irəli sürülən təkliflərdən tədqiq edilməsindən aydın olur ki, ərazi üzrə layihələrinin hazırlanması yerli problemlərin həlli mühitinin inkişafına istiqamətlənmişdir

Açar sözlər: innovativ inkişaf, bələdiyyə strukturu, istehsal

STATISTICAL ASSESSMENT OF EMPLOYMENT AND UNEMPLOYMENT IN AZERBAIJAN IN THE CONTEXT OF CORONAVIRUS PANDEMY

SUMMARY

The actuality of the subject: The formation, approval and implementation of local budgets, as well as control over their implementation are carried out by local self-government bodies in accordance with the charter of the municipality.

Purpose and tasks of the research: The implementation of socio-economic development programs in the management system of the area, to emphasize the features of strategic planning. In accordance with the main goal, the following issues have been developed and resolved:

- Correct assessment of the strategic planning stage of the region's development;
- Evaluation of the whole set of state development programs implemented in accordance with the hierarchy in the field of the region;
- Analysis of planned volumes of program expenditures of the local self-government budget;
- Evaluate the effectiveness of the implemented program measures.

Used research methods: Scientific abstraction, comparison, statistical grouping, analysis and survey methods were used in the research process

The information base of the research: In order to get acquainted with the experience of the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan, as well as production enterprises operating in other countries in the commercial field, Internet resources and periodicals were also addressed.

Restrictions of research: The limitations of the research are the lack of theoretical material, as well as the lack of sufficient information base, and so on.

The novelty and practical results of investigation: Scientific innovations in the dissertation work are as follows:

- The tactical goals of the region's development are listed in sequence;
- Characteristics of good project management;
- The steps for developing a socio-economic improvement program are listed;
- Project management cycle in the region;
- The structural elements of the mechanism for implementing local government development projects have been analyzed;
- The following areas of activity to be undertaken by the Municipal Territorial Development Agency have been investigated;

Scientific-practical significance of results: From the results of the study and the study of the proposals, it is clear that the development of projects in the area is aimed at solving local problems and the development of the environment.

Keywords: innovative development, municipal structure, production

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR	Azərbaycan Respublikası
ARDSK	Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi
BMT	Birləşmiş Millətlər təşkilatı

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. MƏŞĞULLUQ VƏ İŞSİZLİYİN BAZAR MÜNƏSİBƏTLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ STATİSTİK ÖYRƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI.....	12
1.1. Statistik tədqiqatın obyektı olan məşğulluq və işsizliyin iqtisadi mənası	12
1.2. Məşğulluq siyasətinin iqtisadi inkişafın yeni mərhələsində əsas istiqamətləri	18
1.3. Koronavirus pandemiyası şəraitində tətbiq edilən yanaşmalar.....	24
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA PANDEMİYA ŞƏRAİTİNDƏ ƏMƏK BAZARINDA MƏŞĞULLUQ VƏ İŞSİZLİYİN STATİSTİK TƏHLİLİ	32
2.1. Əmək bazarlarının statistikasının göstəricilər sistemi	32
2.2. Azərbaycanda pandemiya şəraitində əhəlinin məşğulluq və işsizlik göstəricilərinin səviyyə və dinamikasının statistik təhlili.....	41
III FƏSİL. KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ MƏŞĞULLUQ VƏ İŞSİZLİYİN STATİSTİK QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.....	51
3.1. Əmək bazarında pandemiya şəraitində məşğulluq və işsizliyə təsir edən proseslərin statistik təhlili.....	51
3.2. Koronavirus pandemiyası şəraitində işsizliyin tənzimlənməsi.....	61
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	69
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	72
Cədvəllərin siyahısı.....	75
Qrafiklərin siyahısı.....	75

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: İqtisadiyyatın mövcud vəziyyətinin özəlliyi, əmək bazarında vəziyyətin kəskinləşməsi və məşğulluğun tənzimlənməsi üçün yeni yanaşma və mexanizmlərin axtarışı ehtiyacı ilə bağlıdır. Ölkə iqtisadiyyatının struktur dəyişikliyi və istehsal həcmələrinin kəskin azalması ilə müşayiət olunan bazar iqtisadi modelinə keçidi məşğulluq sahəsində yeni, son dərəcə çətin vəziyyətin yaranmasına səbəb oldu. Məşğulluq modelində əsaslı dəyişiklik baş verdi. Məşğulluğun yeni bazar modeli hələ tam metodik və metodik, hüquqi və təşkilati avadanlıq almamışdır. Tarixi parçalanma zamanı əhalinin məşğulluğunun tənzimlənməsinə dair əvvəlki nəzəri-metodoloji konsepsiyalar və yanaşmalar praktiki olaraq köhnəlmişdir. Məşğulluğun tənzimlənməsi üçün yeni yanaşmaların, mexanizmlərin, metodoloji həllərin işlənilib hazırlanması və sınaqdan keçirilməsi spesifikliyi regional əmək bazarlarının inkişafındakı əhəmiyyətli fərqlər səbəbindən çox qeyri-bərabər inkişaf edən daxili əmək bazarının formalaşması prosesində baş verir. Bu spesifikliyin olması ayrı-ayrı regionların əmək bazarında vəziyyətin fərqliliyini müəyyən edir. Bu baxımdan, həm bütövlükdə iqtisadiyyatın, həm də əmək bazarlarının inkişafında regional amil daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Yuxarıda deyilənlərin hamısı onu deməyə imkan verir ki, əmək bazarının tənzimlənməsi üzrə işlərin ağırlıq mərkəzi regionlara keçib. Məhz burada işsizlərin dəstəklənməsi, işçilərin kütləvi, nəzarətsiz işdən çıxarılmasının qarşısının alınması kimi ən aktual məsələlərin əksəriyyəti öz həllini tapır, iş yerlərinin qorunması və yaradılması, işsizlərin peşə yönümü və peşə hazırlığı üzrə konkret proqramlar həyata keçirilir.

Bu gün ölkədə əmək bazarının artıq formalaşdığı və onun idarə olunması mexanizminin mövcud olduğu bir neçə şəhərdən biridir. İşçi qüvvəsinin yüksək mobilliyi, iqtisadiyyatının struktur xüsusiyyətləri ilə birlikdə əmək bazarına və məşğulluq problemlərinə aydın regional xarakter verir. Bu, yanaşmaların xarakterini və onların həlli yollarını müəyyən edir. Düşünülmüş sənaye siyasəti, özəlləşdirmə, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına önəm verilməsi şəhərin əmək bazarında tələb və təklif arasında tarazlıq səviyyəsinin aşağı düşməsinə təmin etdi.

İşsizlik iqtisadiyyatın bütün sahələrinə təsir edib. Bütövlükdə vakansiyaların sayında azalma tendensiyası aydındır. Bütün bunlar dövlət və regional səviyyədə məşğulluq məsələlərinə diqqətin artırılması zərurətini müəyyən edir. Eyni zamanda, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət orqanlarının əməklə bağlı hərəkətləri ilə məşğulluğun özünütənzimləmə prosesləri arasında ağlabatan tarazlıq təmin edilməlidir.

Bazar iqtisadiyyatı özünü tənzimləmək yolu ilə məşğulluq sistemini öz tələbatına uyğunlaşdırır, qiymətlər, vergilər, kredit münasibətləri, əmək haqqı sistemi və s. kimi amillərin təsiri altında əmək ehtiyatları ilə iş yerləri arasında əlaqə yaradır. Əhalinin böyük kütlələrinin müvəqqəti işsizliyi bazar münasibətlərinə keçid prosesinin reallığıdır. Belə bir şəraitdə məşğulluğun dövlət tərəfindən müavinətlər şəklində sosial təminatlar, təmənnasız yardım, peşə hazırlığı və əhalinin məşğulluğu, əlavə iş yerlərinin yaradılması, yəni nəzarət edilən və tənzimlənən əmək bazarı vasitəsilə tənzimlənməsi zəruridir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Onun subyektiv və obyektiv amillərini müəyyən edən əmək bazarının formalaşması və inkişafı məsələləri, əhalinin məşğulluğu, əmək bazarının lazımı sayda iş yerləri ilə təmin edilməsi, zəruri işçilərin hazırlanması və ixtisasının artırılması, işçilər arasında münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi və işəgötürənlər, məşğulluq formalarının inkişafı və səmərəli məşğulluğun təmin edilməsi ilə bağlı bir çox digər məsələlər həm elmi-tədqiqat təşkilatlarının, ayrı-ayrı elmi işçilərin, həm də respublikanın müvafiq dövlət orqanlarının diqqət mərkəzindədir.

Bütövlükdə əmək bazarının formalaşması və inkişafının nəzəriyyə və praktikasının müxtəlif aspektləri və xüsusilə onun regional problemləri respublikamızın tanınmış iqtisadçı alimləri A.A.Kuliyev, Ş. M.Muradov, Z.Səmədzadə.A., Əzizova E.D., Əliyev M.A., Bayramova S.R., Qəmidov G.İ. İsmayılzadə A.A., İskəndərov R.A., Mustafayeva Z.İ., və b.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqat üçün aşağıdakı əsas vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- bazar nəzəriyyələrinin mahiyyəti, formalaşması və inkişafının əsas klassik, neoklassik və institusional nəzəriyyələrinin tədqiqi;
- əmək bazarının tənzimlənməsində xarici təcrübənin öyrənilməsi;
- qərbin qabaqcıl ölkələrinin məşğulluq siyasətinin müsbət cəhətlərinin müəyyən edilməsi;
- regional bazarın formalaşması və inkişafı amillərinin müəyyən edilməsi;
- kəmiyyət və keyfiyyət effektivliyinin həyata keçirilməsi regional əmək bazarı;
- iş yerlərinin potensialının formalaşdırılması və inkişafı məsələlərinin müəyyən edilməsi;
- sistemin təkmilləşdirilməsi üçün əsas istiqamətlərin müəyyən edilməsi, regional əmək bazarının inkişafının idarə edilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın predmeti əhalinin məşğulluğunun iqtisadi münasibətləri və regional əmək bazarının tənzimlənməsidir. Tədqiqatın obyektı kimi böyük bir regionda tələbin, əmək təklifinin, məşğulluğun və işsizliyin formalaşması prosesləridir. Tədqiqat obyektı kimi institusional formasiyalar, iqtisadi və hüquqi mühit, habelə işsiz əhali çıxış edir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqatın nəticələrinin sistemli, struktur və funksional təhlili, qruplaşdırılması, müqayisəsi, qrafik və iqtisadi-statistik təqdimatı üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Əmək bazarının formalaşması, inkişafı və məşğulluq sahəsində Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi aktları və fərmanları, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin statistik hesabatları, hesabatlar və dövri hesabatlar təşkil etmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Hal hazırda Azərbaycanda və dünyada olan pandemiya ilə bağlı kitabxanaların işləməməsi ən əsas məhdudiyyətlərdən biridir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqat zamanı əldə edilmiş elmi-praktik nəticələr regional əmək bazarının daha da inkişaf etdirilməsi, onun respublikada hökm sürən yeni bazar şəraitinin tələblərinə uyğunlaşdırılması zərurətindən xəbər

verir, emal sənayesinin sürətləndirilmiş inkişafı zərurəti ilə bağlıdır. Həmçinin bu elmi-praktik nəticələr yüksək əmək haqqı ilə yüksək ixtisaslı işçilər tələb edən yeni iş yerlərinin yaradılmasının zəruriliyini göstərir. Elmi yeniliyi əks etdirən elmi nəticələr aşağıdakılardır:

- bazar münasibətlərinin formalaşması şəraitində əhalinin məşğulluğunun və əmək bazarının regional problemlərinin tədqiqinin nəzəri və metodoloji əsasları işlənib hazırlanmışdır;

- əmək bazarı infrastrukturunun mahiyyətinin dərin təfsirini tətbiq etmək. Sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə əmək bazarı infrastrukturunun formalaşması və inkişafı təcrübəsi ümumiləşdirilmişdir. Onun inkişafına təsir edən daxili və xarici amillərin təsnifatı təklif olunur;

- bazar şəraitində məşğulluğun idarə edilməsi konsepsiyası aydınlaşdırılıb, bazar iqtisadiyyatı şəraitində məşğulluğun idarə edilməsi mexanizminin elmi əsaslandırılmış konsepsiyası formalaşdırılıb, onun əsas komponentləri aydınlaşdırılıb;

- regional əmək bazarının monitorinqi modelinin məzmununu və strukturunu müəyyən etmiş, onun vəziyyətinin təhlili və proqnozlaşdırılması üçün alət və onun müxtəlif seqmentləri ilə bağlı məşğulluq siyasətinin işlənib hazırlanması üçün əsas rolunu oynayır.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Əmək bazarının inkişafına konseptual yanaşmaların və onun infrastrukturunun inkişafının əsas istiqamətlərinin işlənib hazırlanmasından ibarətdir ki, bu yanaşmalardan regional hakimiyyət orqanları tərəfindən əmək bazarına nəzarət və tənzimləmə sahəsində effektiv tədbirlər hazırlamaq üçün istifadə olunur. Dissertasiyanın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun gəlidiyi nəticə və tövsiyələr əhalinin məşğulluğunun tənzimlənməsi üzrə dövlət siyasətinin istiqamətlərinin müəyyən edilməsində, belə tənzimləmənin səmərəli sisteminin işlənib hazırlanmasında, regional əmək bazarlarında vəziyyətin proqnozlaşdırılmasında və qiymətləndirilməsində istifadə edilmişdir.

I FƏSİL. MƏŞĞULLUQ VƏ İŞSİZLİYİN BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ STATİSTİK ÖYRƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Statistik tədqiqatın obyektı olan məşğulluq və işsizliyin iqtisadi mənası

Əmək bazarı bazar iqtisadiyyatının ən mürəkkəb elementidir. Burada əməyin qiymətinin və ondan istifadə şərtlərinin müəyyən edilməsində işçi ilə işəgötürənin maraqları bir-birinə bağlıdır. Əmək bazarının fəaliyyəti əmək bazarının əsas subyektlərinin maraqlarının uyğunlaşdırılması üçün əlverişli şərait yaradan müəyyən mexanizm və institutların yaradılmasını tələb edir. İqtisadi ədəbiyyatda belə mexanizmlər və institutlar əmək bazarı infrastruktur adlanır.

Ölkəmizdə əmək bazarının bəzi elementləri çoxdan mövcuddur. İqtisadiyyatın sosialist inkişafı dövründə əmək bazarı infrastruktur institutlarının fəaliyyəti əməyin milli iqtisadiyyatın sahələri və iqtisadi rayonlar üzrə planlı bölgüsü qanunlarına, iştirakçıların maraqlarının qiymətləndirilməsi və əlaqələndirilməsi mexanizmlərinə tabe edilmişdir. Əmək münasibətlərində aydın inzibati xarakter daşıyırdı. Yeni iqtisadi münasibətlərə keçidlə əmək bazarının özünün inkişafı üçün makroiqtisadi şərait və nəticədə onun institutlarının fəaliyyətinin xarakteri və təşkilati strukturu dəyişdi. Bu vəzifə işəgötürənlərin məşğulluq xidmətinə təqdim etdiyi məlumatlar əsasında formalaşan vakant iş yerləri və vakant vəzifələr haqqında məlumat bankının formalaşdırılması və istifadəsi yolu ilə həll edilir.

Müasir mərhələdə səmərəli məşğulluğun təmin edilməsi və bir çox sosial problemlərin həllinin əsas vəzifələrindən biri də əmək bazarının tənzimlənməsi konsepsiyasının işlənilib hazırlanması və elmi əsaslandırılması, onun həyata keçirilən iqtisadi islahatlar proqramları, sosial inkişafın proqnoz və məqsədləri ilə əlaqələndirilməsidir (Yaqubov S.M., Məmmədov A.C. 2013).

Sosial-iqtisadi inkişafının müasir şərtlərini nəzərə alaraq, əhalinin məşğulluğunun tənzimlənməsi mexanizminin formalaşdırılmasının nəzəri və metodoloji əsaslarını dərk etmək, əmək bazarının böyük əmək bazarı səviyyəsində

formalaşması zəruri olur. Bütün bunlar məşğulluq problemlərinin öyrənilməsinin aktuallığını müəyyən edir.

Məhsuldar məşğulluğun artması üçün ilkin şərtədir, məhsuldarlığın artmasının və məşğulluğun artmasının birgə nəticəsidir. Buna görə də, iqtisadi artım tempi məşğulluq və əmək məhsuldarlığında artımın baş verə biləcəyi mütləq tavanı müəyyən edir. Bu zaman böyümənin strukturu və ya xarakteri də böyük əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi artımın məhsuldar məşğulluğa təsiri təkcə onun sürətindən deyil, həm də onun məhsuldar iş yerlərinin yaradılmasına nə dərəcədə effektiv çevrilməsindən asılıdır. Sonuncu, öz növbəsində, artımın sektoral strukturu və ayrı-ayrı sektorlar daxilində artımın kapital intensivliyi (əmək intensivliyi) kimi bir sıra amillərdən asılıdır. Adətən, təkcə iş yerlərinin sayını artırmaq deyil, həm də əmək məhsuldarlığını, eləcə də məşğulluqdan əldə olunan gəlir səviyyəsini artırmaq lazımdır. Odur ki, məşğulluq nöqtəyi-nəzərindən iqtisadi inkişafın təhlilinin predmeti iqtisadi artımın iş yerlərinin sayının artmasına və əmək məhsuldarlığının (gəlirinin) artması ehtiyacını nə dərəcədə təmin etməsinin qiymətləndirilməsi olmalıdır. Belə bir qiymətləndirmənin mənalı olması üçün o, sektor kontekstində aparılmalıdır. Eyni zamanda, orta və uzunmüddətli perspektivdə iqtisadi inkişafın davamlılığı üçün əsas əhəmiyyət iqtisadi artımın nə dərəcədə məhsuldar transformasiya ilə bağlı olması və onu rəhbər tutmasıdır (Yaqubov S.M., Məmmədov A.C. 2013).

İqtisadiyyatın kifayət qədər məşğulluq imkanları yaratmaq qabiliyyətini ölçən göstəricilər ümumi iqtisadi inkişaf nəticələri haqqında faydalı məlumat verə bilər. Bu göstəricilərə işsizlik səviyyəsi, məşğul əhalinin xüsusi çəkisi, işçi qüvvəsində iştirak səviyyəsi və artımın əmək intensivliyi və ya onun məhsula nisbətə elastikliyi daxildir - sonuncu göstərici məşğulluğun 1 faiz bəndinə nə qədər artdığını ölçür. Artımın məşğulluq komponentinin azalması narahatedici olmalıdır. Məşğulluğun və layiqli əməyin artım və yoxsulluğun azaldılması siyasətlərinə daxil edilməsi, artımın davamlı və əhatəli olmasını təmin edərək, bütün əhali üçün artımın faydalarını maksimuma çatdırır.

Böyümənin məşğulluğa çevrilməsinə nail olmaq üçün BƏT daha yaxşı iş imkanları yaratmaq üçün global gündəmlərin və tərəfdaşlıqların inkişafının tərəfdarıdır və onlara kömək edir. Ölkə səviyyəsində o, iqtisadi şaxələndirmə və investisiya strategiyaları, cari və inkişaf etməkdə olan əmək bazarının ehtiyaclarına cavab verən təlimlər vasitəsilə keyfiyyətli iş yerlərini təşviq edən əlaqələndirilmiş və milli səviyyədə cavab verən proqram və siyasətlərin layihələndirilməsi, həyata keçirilməsi və monitorinqi üzrə seçicilərin söylərini dəstəkləmək məqsədi daşıyır. Bunlara formal iqtisadiyyata keçidi asanlaşdıran proqramlar və tədbirlər, eləcə də kənd iqtisadiyyatında məşğulluq və gəlir imkanlarının yaradılması daxildir.

İşsizlik məşğulluğun əks tərəfidir, ona görə də əmək qabiliyyətli yaşda olan şəxsin müxtəlif səbəblərdən əmək tətbiq etmək üçün yeri yoxdursa, deməli, o, ÜDM və ÜDM-in təkrar istehsalı prosesində iştirak baxımından işsizdir. Eyni zamanda, tənzimləmə yalnız obyektiv xarakterli işsizliyə yönəldilməli, onların kütləvi inkişafının qarşısının alınmasına nəzarət etmək üçün subyektiv səbəblər təhlil edilməlidir. İşsizliyin iqtisadi fenomen kimi rolu yeddi əsas sosial-iqtisadi funksiyanın yerinə yetirilməsində özünü göstərir ki, onlardan ikisini müstəqil olaraq - status və iqtisadi, digər iqtisadi hadisələrlə qarşılıqlı əlaqədə - inflyasiya, miqrasiya prosesləri, qeyri-rəsmi iqtisadiyyatın inkişafıdır. Status funksiyası həm insanın cəmiyyətdəki mövqeyini özünü qiymətləndirməsi, həm də işini itirmiş şəxsə cəmiyyətin münasibəti ilə həyata keçirilir. İşsizliyin iqtisadi funksiyası ölkənin və onun əhalisinin iqtisadi və maliyyə rifahını əks etdirir. İqtisadi kateqoriya kimi işsizlik əmək bazarının subyektləri arasında iş yeri (bu münasibətlərin obyektini) haqqında münasibəti ifadə edir.

İşsizlik kəmiyyətlə ölçülə biləndir, çünki o, iqtisadi fəal və məşğul əhalinin sayı arasındakı fərqi ifadə edir və statistik dəyərdir. Kəmiyyət qiymətləndirməsi ilə yanaşı, statistika işsizliyin yaş və cins, peşə ixtisasları və sosial kimi bəzi keyfiyyət xüsusiyyətlərini də təmin edir. Lakin, fikrimizcə, bu, onun iqtisadi sistem üçün keyfiyyət əhəmiyyətini müəyyən etmək üçün kifayət deyil. Nəzəri mənbələrin təhlili bizə işsizliyin təhlilinə bir neçə nəzəri yanaşmanı, yəni klassik və neoklassik, keynsçi və institusional yanaşmaları ayırmağa imkan verdi. Nəzəri

mənbələrin öyrənilməsi prosesində biz işsizliyin səbəblərinin təqdim olunan siyahılarını istehsalın kapital tutumunun artması və işə qəbullu bağlı qərarlar qəbul edərkən “qeyri-iqtisadi ayıqlıq” ilə tamamladıq.

İşsizliyin müxtəlif səbəblərinin olmasına baxmayaraq, əsas səbəb, fikrimizcə, insanın təbiəti - potensial işçi, istehlakçı, işəgötürəndir. İşsizliyin yaranması və saxlanması üçün müxtəlif səbəblər bu hadisənin təzahürlərinin müxtəlifliyini müəyyən edir. Biz işsizliyi onun baş vermə xarakteri və gedişatının xarakteri, yeri və vaxtı baxımından təsnif etməyi təklif edirik. Təsvir edilən təsnifatlarda işsizliyin bir sıra formaları, növləri və alt növləri tərəfimizdən müstəqil olaraq müəyyən edilir. Məhz, əmək bazarında tələb və təklif arasında keyfiyyət uyğunsuzluğuna əsaslanan qısamüddətli və formal, növlər - miqrasiya, maliyyə, iri və kiçik tsiklik, yarımnovlər - xroniki, qeyri-effektiv məşğulluq xidmətlərinin yaratdığı formalar və həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyəti, irqi (milli) və statistik ayrı-seçkilik. Təqdim olunan işsizliyin təsnifatlarını təsvir edərək, biz otuz səkkiz təsnifat vahidinin hamısına təriflər verdik, onlardan iyirmi səkkizi bizim tərəfimizdən müstəqil şəkildə tərtib edilmiş, on isə genişləndirilmiş və əlavə edilmişdir. Araşdırmamız zamanı belə qənaətə gəldik ki, müəyyən etdiyimiz işsizliyin səbəbləri kimi formaları, alt formaları, növləri, növləri və alt növləri də əslində bir-birindən ayrı mövcud deyil. Eyni vaxtda təzahür edən və ya bir-birini üst-üstə qoyaraq, bu asılılıqların və qarşılıqlı asılılıqların təsirini yaşayırlar (Адамов В.Е. 2019).

Təsir sahəsi baxımından biz işsizliyin iqtisadi və sosial nəticələrini vurğuladıq. Birincilər milli və regional səviyyədə daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Sosial olanlar insanın səviyyəsi üçün daha çox xarakterikdir, lakin şirkətdaxili səviyyəyə proqnozlaşdırılaraq, həm də iqtisadi xarakter alır. İşsizlərin sayına yüksək təsir göstərən göstəricilər sırasında işsiz qadınların iş axtarma müddətini, işsizlərin yaş və cinsiyyət və yaş xüsusiyyətlərini qeyd etdik. Birtərəfli təhlil bir çox göstəricilərin indeksləşdirilməsini nəzərə almadan aparıldı, çünki bu parametrlərin tətbiqi ilə bir çox asılılıq təsdiqlənir. Birdəyişənli təhlildən fərqli olaraq, iki faktorlu modellər yalnız inflyasiya səviyyəsinin göstəricisi olduqda təsdiqlənir. Həmçinin belə qənaətə gəlinib ki, iqtisad elminin klassikləri tərəfindən

əsaslandırılmış bir sıra səbəblər hazırda əmək bazarına ya az təsir edir, ya da işsizliyin miqdarına təsir etmir.

Bütün səviyyələrdə icra hakimiyyəti orqanlarının funksiyalarından biri məşğulluğun tənzimlənməsini, işsizliyin azaldılması və nəticələrinin yumşaldılması yollarının axtarışını təmin edir. İşsizliyin tənzimlənməsi prosesi əmək bazarında vahid məşğulluq siyasətinin tərkib hissəsidir, işdə əmək bazarının subyektləri tərəfindən həyata keçirilən işsizliyə dövlət və qeyri-dövlət təsirinin məqsədyönlü tədbirləri kompleksi kimi başa düşülür. Bu proses əmək bazarının subyektləri tərəfindən qarşıya qoyulan məqsədlər, işlənilib hazırlanmış vəzifələr, işlənilib hazırlanmış prinsiplər əsasında yerinə yetirilən funksiyalar və məqsədyönlü şəkildə istifadə olunan təsir vasitələrinin məcmusu kimi təqdim etdiyimiz işsizliyin tənzimlənməsi mexanizminə daxildir.

İşsizliyin tənzimlənməsi mexanizminin subyektləri bütün səviyyələrdə olan qanunverici və icraedici orqanlar, o cümlədən dövlət məşğulluq xidmətləri, özəl işə qəbul agentlikləri, işəgötürənlər, həmkarlar ittifaqları, məşğul və işsizlərdir. Onların tənzimlənməsinin obyektləri işsizlik və onların minimuma endirilməsi üçün onun sosial-iqtisadi nəticələridir. Bu, prinsiplər əsasında qarşıya qoyulan vəzifələrin, yerinə yetirilən funksiyaların və istifadə olunan vasitələrin tabe olduğu bütün işsizliyin tənzimlənməsi mexanizminin əsas məqsədini müəyyən edir. İşsizliyin tənzimlənməsi üçün təqdim olunan mexanizm dinamik vəziyyətdədir, çünki orada əks əlaqə var - obyektlərdən subyektlərə. Ətraf mühitin və tənzimləmə alətlərinin təsirini öz üzərinə götürən işsizlik, özünü dəyişdirərək, onun sosial-iqtisadi nəticələrinə təsir göstərir. Keyfiyyət və kəmiyyət xarakterli mexanizmin obyektlərində baş verən dəyişikliklər işsizliyin bütün tənzimlənməsi mexanizminin məqsədlərinə, vəzifələrinə, prinsiplərinə, funksiyalarına və alətlərinə təsir etməyə bilməz. Odur ki, işsizliyin neqativ hallarının qarşısının alınması və müsbət təzahürlərinin gücləndirilməsi ilə bağlı qərarlar qəbul etmək üçün onun gətirdiyi xərclərin təhlilinə ehtiyac görürük. İşsizliyin sosial-iqtisadi nəticələrinin tədqiqi əsasında dövlət səviyyələrində işsizliyin sosial-iqtisadi nəticələrini müəyyən

etməyə imkan verən işsizliyin ümumi xərclərinin uçotunun üç səviyyəli modeli təklif olunur (Адамов В.Е. 2019).

İşsizliyin yüksək xərcləri bütövlükdə əmək bazarında gərginliyin tənzimlənməsinin səmərəliliyini artırmağa imkan verən işsizliyin tənzimlənməsi üçün belə alətlərin işlənilib hazırlanması zərurətindən xəbər verir, çevik və vaxtında sosial-iqtisadi dəyişikliklərə uyğunlaşmağa imkan verir.

İşsizliyin tənzimlənməsində çevikliyi təmin etmək üçün əmək bazarında yaranan vəziyyətin davamlı monitorinqi zəruridir ki, bu da əmək bazarındakı vəziyyəti əks etdirən işsizliyin müxtəlif formalarının ətraflı kəmiyyət təhlili olmadan həyata keçirilə bilməz. Bununla əlaqədar olaraq, işsizliyin nəzərdən keçirilən formalarının müxtəlif təsnifat vahidlərinin təriflərinin məlumatlarına əsaslanaraq, müşahidə ilə əhatə olunmayan işsizlik formalarının kəmiyyət ölçülməsinə metodoloji yanaşma təklif olunur. Mövcud statistik məlumatlara əsasən, müəlliflər səmərəsiz məşğulluq xidmətlərinin yaratdığı friksion, struktur, miqrasiya, maliyyə, estrogen, gənclik, pensiya, gizli, qismən, formal, qısamüddətli və uzunmüddətli işsizliyi kəmiyyətcə qiymətləndirmişlər. Peşələr kontekstində işsizlik daha çox məlumatların hazırlanması, sənədləşmə işləri, mühasibat uçotu və xidmətlərlə məşğul olan şəxslərə təsir edir. Üstəlik, ixtisasız işçilər arasında daimidir. İstehsal fəaliyyəti növləri arasında işsizlik daha çox istehsal, ovçuluq, kənd təsərrüfatı və meşə təsərrüfatı, mədənçıxarma, nəqliyyat və rabitə, tikinti, balıqçılıq və balıqçılıq, elektrik enerjisi, qaz və su istehsalı, elmi-tədqiqat və inkişaf sahələrini əhatə edir. Xidmət sektorunda bütün növ ticarət, reklam, daşınmaz əmlak alqı-satqısı, orta ümumtəhsil sahəsində yüksək fokus işsizliyi qeydə alınıb.

Ümumiyyətlə, nəzərdən keçirilən dövr ərzində qlobal iqtisadi böhranın inkişafı fonunda əmək bazarı regionda məşğulluğun təşviqi siyasəti ilə əlaqədar estrogen işsizliyin müsbət dinamikası ilə xarakterizə olunur; miqrasiya axınlarının artan təsirini əks etdirən miqrasiya işsizliyinin artması, əmək bazarında gərginliyin artması; maliyyə işsizliyi səviyyəsinin azalması və ümumilikdə əhalinin sahibkarlıq fəallığının artması və sahibkarların bazarda qeyri-sabit mövqeyi;

iqtisadiyyatın qeyri-formal sektorunun artımı hesabına formal işsizliyin artması; uzunmüddətli işsizlik səviyyəsinin azaldılması dinamikası.

İşsizliyin korrelyasiya-reqressiya təhlilinin nəticələrindən istifadə etməklə dövlət və regional sosial-iqtisadi siyasətlə bağlı idarəetmə qərarlarının planlaşdırılmasında azalan və proqnozlaşdırıcılığın nəzərə alınması əsasında işsizliyin inteqral qiymətləndirilməsi modeli işlənib hazırlanmışdır. Təsir edən amillərin bütün kompleksinin artan və azalan amillərə bölünməsinə və onların işsizliyin miqdarına təsirinin gücünə əsaslanır. Onun nəticəsi artan və azalan amillərin təsir dərəcələrinin nisbətini əks etdirən işsizliyin inteqral göstəricisinin qiymətidir. İşsizliyin azalan və artan amillərin nəzərə alınması əsasında inteqral qiymətləndirilməsi modelindən istifadə yeddi əsas mərhələdən ibarət alqoritm əsasında həyata keçirilir. Qlobal iqtisadi böhran fonunda, təsir edən amillərin dəyişməsinin nəticələrinin proqnozlaşdırılmasının ən vacib məqama çevrildiyi bir vaxtda əmək bazarında gərginliyin əsas göstəricisi - işsizliyin miqyasının dinamikasının proqnozlaşdırılması getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir.

1.2. Məşğulluq siyasətinin iqtisadi inkişafın yeni mərhələsində əsas istiqamətləri

Respublikamızın bazar iqtisadiyyatına keçidi bütün istehsalat münasibətlərinin, o cümlədən əmək münasibətlərinin köklü transformasiyasına səbəb olmuş, cəmiyyətdə bir çox sosial problemləri daha da kəskinləşdirmiş, köhnə ziddiyyətləri üzə çıxararaq yeni ziddiyyətlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. İqtisadi islahatların və qeyri-neft iqtisadiyyatının yaradılmasının gedişində müəyyən nöqsanlar əhalinin məşğulluğunun və iqtisadi fəallığının sahə strukturunda tarazlığın pozulmasına, əmək məhsuldarlığının əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşməsinə, işçi qüvvəsindən istifadə sisteminin səmərəsiz olmasına, gizli və qeydə alınmış işsizliyin artması, əmək haqqı sisteminin deformasiyası və xeyli sayda əmək qabiliyyətli əhalinin respublikadan xaricə axını ilə bağlıdır. Tamamilə aydındır ki, indiki şəraitdə əmək sferasında belə dəyişikliklər zəruridir ki, bu da iqtisadi inkişafın dinamikasına vaxtında cavab verməyə qadir olan sivil əmək

bazarının formalaşmasına və inkişafına kömək edəcək. Bütövlükdə Azərbaycanda və onun regionlarında əmək bazarının formalaşması ilə bağlı praktiki məsələlərin həlli məşğulluq, işsizlik və əmək bazarı kateqoriyalarına aid iqtisadi nəzəriyyələrin öyrənilməsini və yeni başa düşülməsini tələb edir. Müxtəlif iqtisadiyyat məktəbləri bu kateqoriyaların öyrənilməsi üçün nəzəriyyənin işlənilib hazırlanmasına öz töhfələrini vermişlər. Müasir iqtisadi nəzəriyyədə mövcud olan əmək bazarı və məşğulluğun öyrənilməsinə əsas yanaşmaları nəzərdən keçirək (Харченко Л.П. 2012).

Əmək bazarı və əmək münasibətləri nəzəriyyəsinin başlanğıcı əməyin dəyəri nəzəriyyəsinin banilərindən və yaradıcılarından - U.Petti, A.Smit, D.Rikkardo, J.B.Say, K.Marksın adları ilə bağlıdır. Klassik siyasi iqtisadın banilərindən elmi baxışları azad rəqabətin mövcud olduğu, bazar sisteminin hələ dərin iqtisadi böhranlar yaşamadığı bir dövrdə formalaşmışdır. Klassik iqtisadçılar bazar tənzimləyicilərinin hər şeyə qadir olduğuna əmin idilər və bu ideyanı müdafiə edərək hesab edirdilər ki, əmək bazarında tələb və təklif həmişə balanslaşdırılmış olduğundan tam məşğulluq təmin edilir. Bazar şəraitində əməyə tələb və təklifin tarazlıq vəziyyəti onun qiyməti, yəni əmək haqqı ilə təmin edilir. A.Smitin təklif etdiyi əmək bazarı modeli işçilərə tələbatla əmək haqqının ödənilməsi üçün nəzərdə tutulan vəsaitlər arasında əlaqəni əks etdirir. Deməli, o qeyd edirdi: “Əmək haqqı ilə yaşayan insanlara tələb əmək haqqının ödənilməsi üçün nəzərdə tutulan vəsaitin artmasına mütənasib olaraq arta bilər”. Smit əmək dəyər nəzəriyyəsinin, əmək bazarı nəzəriyyəsinin (müddəaları və onun əsas ideyaları müasir şərait üçün aktualdır), yaşayış dəyəri, məşğulluq, işsizlik nəzəriyyəsinin yaradılmasına və inkişafına aiddir. O, bütün sərvətlərin mənbəyinin yalnız əmək olduğunu, özünün əmtəə və alqı-satqı obyektini olduğunu müdafiə edirdi. Əmək haqqının iş şəraitindən asılı olaraq dəyişdiyini görəndə Smit, əmək haqqı fərqlərinin bərabərləşdirilməsinin müasir nəzəriyyəsinin bəzi müddəaları və nəticələrini qabaqcadan gözlədi.

Yeni işçi qüvvəsinin adi işə götürülməsi istehsalın genişlənməsi və ya iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşması halında həyata keçirilir. Bu işə qəbul yeni işə qəbul edilmiş işçinin pensiyaya çıxana qədər eyni müəssisədə daimi işlə təmin

olunmasına zəmanət vermir. Üstəlik, bu işçi istənilən vaxt və hər hansı səbəbdən, xüsusən də iqtisadi sıxıntılı dövrlərdə işdən çıxarıla bilər.

Bu forma müəssisəyə işə götürülən işçilərin həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət tərkibini sərbəst və tez tənzimləməyə imkan verir. Başqa bir çevik forma, əvvəllər işdən çıxarılan işçilərin yenidən işə götürülməsi və ya yeni şərtlərlə işə götürülməsidir. Bu forma əvvəllər də mövcud idi, lakin ona müraciət edən “ömürlük məşğulluğu” olan müəssisələr işdən çıxarılan işçilər qarşısında həm mənəvi, həm də maddi öhdəliklər daşıyırdı. Bu gün belə işə qəbul müəssisə tərəfindən yenidən işə götürülən işçilərə heç bir zəmanət və öhdəlik qoyulmadan həyata keçirilir. Onların əksəriyyəti əvvəlkindən xeyli pis şərtlərlə işə götürülür, o cümlədən əmək haqqı ilə bağlıdır. Üstəlik, onların hər biri istənilən vaxt işdən çıxarıla bilər. Bu, şirkətə nəinki əmək məsrəflərinə əhəmiyyətli dərəcədə qənaət etməyə imkan verir.

İlkin məlumatlara görə, 2021-ci il fevralın 1-nə Azərbaycanda iqtisadi fəal əhəlinin sayı 5253,4 min nəfər olub, onlardan 4877,3 min nəfəri məşğuldur.

Bu il yanvarın 1-i vəziyyətinə mizdla işləyənlərin sayı 1691,8 min nəfər, o cümlədən iqtisadiyyatın dövlət bölməsində 910,8 min nəfər, qeyri-dövlət bölməsində isə 781,0 min nəfər olub. İqtisadiyyatın neft-qaz sektorunda bu göstərici 33,8 min nəfər, qeyri-neft-qaz sektorunda 1658,0 min nəfər olub.

Müəssisə və müəssisələrdə mizdla çalışan işçilərin 24,3 faizi istehsal sektorunda fəaliyyət göstərib.

Xidmət sektorunda 19,6 faizi təhsil, 18,5 faizi ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri, 8,3 faizi səhiyyə və sosial xidmətlər və s.

İlkin məlumatlara görə, 2020-ci il mayın 1-nə Azərbaycanda iqtisadi fəal əhəlinin sayı 5,2 milyon nəfər olub, onlardan 4,9 milyon nəfəri məşğuldur.

Mizdla işləyənlərin sayı 1,65 milyon nəfər, o cümlədən iqtisadiyyatın dövlət sektorunda 911,7 min nəfər, qeyri-dövlət sektorunda isə 734,4 min nəfər təşkil edib. Belə ki, hesabat dövründə neft-qaz sektorunda 33,7 min nəfər, qeyri-neft-qaz sektorunda 1,61 milyon nəfər məşğul olub.

Xidmət sektorunda muzzla çalışan işçilərin 20,3 faizi təhsil, 17,9 faizi ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri, 8,2 faizi əhaliyə tibbi və sosial xidmətlər göstərilməsi, 6,9 faizi dövlət idarəetməsi və sosial təminat, 4,6 faizi isə nəqliyyat və anbar sahəsində, 4,1 faizi inzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsində, 3,5 faizi peşə, elmi və texniki fəaliyyətdə, 3,4 faizi istirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində, 1,8 faizi maliyyə və sığorta fəaliyyətində, 1,7 faiz informasiya və rabitə, 1,7 faiz turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə, 1 faizi daşınmaz əmlak əməliyyatlarında.

2020-ci ilin birinci rübünün sonuna ölkə ərazisində haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün verilmiş və müəyyən müddətə uzadılmış etibarlı iş icazəsi olan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin sayı 1300 nəfər təşkil edib. Onlardan 30,5 faizi tikinti, 19,5 faizi mədənçixarma, 10,2 faizi istehsal, 9,6 faizi turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə, 6,8 faizi ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri, 3,4 faizi səhiyyə və sosial xidmət sahələrində iş icazəsi olanlar, 2,5 faizi təhsil, 17,5 faiz isə digər sahələrdə.

Araşdırma üzrə Almaniyada məşğulluq proseslərinə nəzər yetirək. Avropanın aparıcı iqtisadi gücü olan Almaniyada məşğulluq proseslərinin tənzimlənməsinin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi böyük maraq doğurur. Almaniya Federativ Respublikası Avropa İttifaqının ən yüksək inkişaf etmiş ölkələrindən biridir. Avrozona hələ də iqtisadi böhranın nəticələrindən sarsılır, lakin Almaniyanın əmək bazarı yüksəlir və işsizlik aşağı səviyyədədir. Ümumiyyətlə, Almaniya üçün Şərqi Almaniyada işsizlik nisbəti Qərbdəkindən daha yüksəkdir. Bu, ilk növbədə, Şərqi Almaniyada iqtisadi inkişaf səviyyəsinin Qərbi Almaniyadan aşağı olması ilə bağlıdır. Almaniyanın birləşməsindən 20 ildən çox vaxt keçməsinə baxmayaraq, bu ölkədə əhalinin həyat səviyyəsinin bərabərləşdirilməsi problemi hələ də mövcuddur. Ümumi işsizlik nisbətində azalma və məşğulluq nisbətində artım Almaniyanın istehsal həcmi sürətlə artırması ilə bağlıdır. Xüsusilə, ağır sənaye və maşınqayırma sahələrində böyük artım müşahidə olunur. Digər şeylərlə yanaşı, alman şirkətləri böyük həcmdə məhsul ixrac edirlər. İstehsalın artması şirkətlərə əlavə işçilər işə götürməyə imkan verir, baxmayaraq ki, əksər hallarda onlar

yarımştat işçiləri işə götürürlər. Lakin hətta bu dəyişikliklər ölkə bazarında müsbət dəyişikliklərin olduğunu əminliklə söyləməyə imkan verir. Bu gün Almaniya Fransa ilə birlikdə Avropa İttifaqının ən inkişaf etmiş iqtisadiyyatı olan iki ölkəsidir (Харченко Л.П. 2012).

Almaniyanın əmək ehtiyatlarının sektorlar üzrə məşğulluğu aşağıdakı kimi bölüşdürülür: əmək qabiliyyətli əhali arasında məşğul olanların əksəriyyəti dövlət qulluğunda və bütün növ özəl xidmətlər sahəsindədir - 30%, əhalinin ikinci ən böyük məşğulluğu ticarətdir. sektorda - 25%, sənayedə əmək qabiliyyətli əhalinin 20%, maliyyə sektorunda - 17%, tikinti sektorunda - 6%, kənd təsərrüfatında - 2% çalışır. Belə ki, Almaniya əsas əmək qabiliyyətli əhali ümumiyyətlə sənayedə deyil, dövlət qulluğunda, dövlət sektorunda və bütün növ xidmətlər sahəsində (72%) məşğuldur. Ticarət məşğulluq baxımından ikinci yerdədir. Almaniyanın yüksək inkişaf etmiş ticarət və ixrac ölkəsi hesab edilməsi də səbəbsiz deyil. Üçüncüsü - istehsal sənayesi sahələri (tikinti istisna olmaqla). Belə ki, əhali əmtəə istehsalı ilə bir o qədər də məşğul deyil, o, mal satmaqla məşğuldur və ölkənin xidmət sektorunda və ya dövlət xidmətində işləyir. Eyni zamanda, dövlət qulluğuna, məsələn, müəllimlər və əksər dövlət qurumlarının sosial işçiləri daxildir.

2009-2011-ci illər arasında maaşlar 13% artaraq 2009-cu ildəki 3140 avrodan 2011-ci ildə 3547 avroya yüksəlib. Bu, Almaniyanın böhrandan çıxdığını və bu ölkənin iqtisadiyyatının sürətlənməkdə davam etdiyini göstərir. Əmək ehtiyatlarının ixtisas səviyyəsini öyrənərkən məlum oldu ki, Almaniyanın öz əmək resursları bu gün çox vaxt ali ixtisas təhsili almaq şansına malik deyil. Hər kəs bunu ödəyə bilməz. Təəssüf ki, aşağıdakı statistika bu faktı təsdiqləyir. 2011-ci ildə aparılan son araşdırmaya görə, 15 yaşdan yuxarı 71 milyon insan arasından məzunların bölgüsü belədir (Харченко Л.П. 2012):

- 50,8%-nin (və ya 36,068 milyon nəfər) orta məktəb və orta ixtisas məktəbi (orta ixtisas təhsili müəssisələrimizin analoqu) diplomu var;
- 29,4%-nin (və ya 20,874 milyon nəfərin) ümumiyyətlə peşə diplomu yoxdur;

- 1,2% (və ya 852 min nəfər) - ADR-in peşə məktəblərinin diplomları ilə;
- 5,6% (və ya 3,976 milyon) - peşə məktəblərinin diplomları;
- yalnız 11,3% (və ya 8,023 milyon) - ali məktəblərin və universitetlərin məzunları idi;

- 0,9% (və ya 639 min nəfər) fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsinə malikdir;
- 0,8%-nin (və ya 568 min nəfərin) hətta məktəb haqqında attestatı belə yoxdur.

Beləliklə, yuxarıda göstərilən statistik rəqəmlər onu təsdiqləyir ki, bu gün Almaniyada Ausbildung orta ixtisas təhsilinə böyük diqqət yetirilir. Almaniyada digər təlim növləri ilə müqayisədə daha az xərc tələb edir və müəssisələrin ehtiyacları ilə daha çox praktik əlaqəyə malikdir. Bu əmək bazarının xüsusiyyəti daimi yaşamaq üçün Almaniyada yaşayan, xüsusi iş icazəsi tələb etməyən, məsələn, ziyarətçi mütəxəssislər kimi miqrantlar kateqoriyasından olan potensial işçi qüvvəsinin böyük tədarüküdür. Buna baxmayaraq, bu cür mütəxəssislərin böyük bir hissəsi onilliklər ərzində burada tələb olunmur və ya ixtisasa görə deyil, əmək bazarında çox qeyri-bərabər paylanır. Mütəxəssislərin - miqrantların ixtisasları ilə məşğulluq səviyyəsi arasındakı bu uyğunsuzluq Almaniya üçün çox xarakterikdir. İstisna bəzən mühəndislər, inşaatçılar, proqramçılar, həkimlər və bəzi ixtisasların müəllimləri tərəfindən edilir.

Almaniyada çoxlu sayda müvəqqəti vakansiyalar, topdan və pərakəndə ticarət, avadanlıqların təmiri, istehsalat, biznes xidmətləri, səhiyyə və sosial işlərdə vakansiyalar mövcuddur. Son bir ildə istehsalat, informasiya və rabitə, o cümlədən sərbəst, elmi-texniki işlərdə vakant iş yerlərinin sayında əhəmiyyətli artım qeydə alınıb. Almaniyada fiziklər, radiomexaniklər, təyyarə mexanikləri, tibb bacıları, sığorta mütəxəssisləri, stomatoloqlar, əczaçılar və satış nümayəndələri çatışmazlığı var. Hal-hazırda Almaniyada plastik, metal emalı, avtomobil mühəndisliyi, enerji, tikinti, informasiya texnologiyaları, aviasiya, dəmir yolu, polis, tibb bacısı və tibb bacısı kimi sahələrdə işsiz ixtisaslı işçilərdən daha çox vakansiya var.

Beləliklə, Almaniyanın əmək bazarının xüsusiyyəti orta ixtisas təhsilinə daha çox diqqət yetirilməsi, dövlət qulluğu və bütün növ xidmətlər sahəsində yüksək

məşğulluq, həmçinin miqrantların hesabına böyük işçi qüvvəsi təklifidir. Bu gün biz əminliklə deyə bilərik ki, Almaniyanın əmək bazarı böhrandan çıxıb və hazırda fəal inkişaf edir ki, bu da son 30 ildə aşağı işsizlik səviyyəsi və ən yüksək məşğulluq səviyyəsi ilə təsdiqlənir.

1.3. Koronavirus pandemiyası şəraitində tətbiq edilən yanaşmalar

Pandemiyaya qarşı mübarizə, əhalinin sağlamlığının mühafizəsi sahəsində uğurlu iş təcrübəsi ilə seçilən Azərbaycan, eyni zamanda indiki çətin dövrdə də sosial dövlət olaraq çoxistiqamətli dəstək proqramları reallaşdırır. Bu proqramlar əsasən hansı istiqamətləri əhatə edir? (Həsənlı Y.H., Musayeva C.Q. 2021).

- Yeni növ koronavirus infeksiyasının dünya ölkələrini kəskin böhran və itkilərlə, sosial-iqtisadi problemlərlə üz-üzə qoyduğu son dövrlər dövlətlər üçün ciddi bir sınağa çevrilib. Hətta inkişaf etmiş ölkələrdə pandemiya qurbanlarının sayının minlərlə olduğu, böhranın çıxılmaz vəziyyət yaratdığı, səhiyyə sisteminin çökdüyü indiki çətin və mürəkkəb dövrdə Azərbaycan bu ağır sınaqdan uğurla çıxmaqdadır. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi və uzaqgörən siyasəti nəticəsində ötən dövrdə bütün istiqamətlərdə yaradılmış güclü iqtisadi potensial, xüsusilə müasir səhiyyə sistemi, peşəkar tibbi personal, eyni zamanda dövlət başçısının qəbul etdiyi operativ qərarlar, "Biz birlikdə güclüyük!" devizi ətrafında qısa müddətdə pandemiyaya qarşı yaranan güclü milli həmrəylik hərəkatı respublikaya bu qlobal böhranı uğurla adlayıb keçməyə imkan verir.

Təsadüfi deyil ki, bu gün istər pandemiyaya qarşı mübarizə və əhalinin sağlamlığının mühafizəsi, istərsə də pandemiyanın iqtisadiyyata və sosial rifaha mənfi təsirlərinin azaldılması sahəsində Azərbaycanın uğurlu iş təcrübəsi Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı və digər mötəbər beynəlxalq qurumlar tərəfindən yüksək dəyərləndirilir və bir örnək kimi qəbul olunur. Ölkəmizin pandemiya ilə mübarizədə təşəbbüsləri, təsirli tədbirləri başqa dövlətlər tərəfindən də tətbiq edilir.

Cənab Prezidentin 19 mart 2020-ci il tarixli sərəncamının icrası ilə bağlı Nazirlər Kabinetinin təsdiqlədiyi Tədbirlər Planında məşğulluğa və sosial rifaha dəstəyin təmin olunması üçün də çoxistiqamətli proqramlar müəyyən edildi.

Ümumilikdə Tədbirlər Planı üzrə ayrılan vəsait ilk vaxtlar 2,5 milyard manat nəzərdə tutulsa da, dövlət başçısının tapşırığı ilə dəstək tədbirlərinin genişləndirilməsi nəticəsində bu vəsaitin məbləği 3,5 milyard manatı üstələmişdir.

Həmin istiqamətlər üzrə qısa müddətdə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən müvafiq işlərə başlanıb və onlar hazırda davam edir. Bu istiqamətlərə iş yerlərinin və işçilərin əməkhaqlarının qorunması, əhalinin məşğulluq imkanlarının artırılması, ödənişli ictimai iş yerlərinin sayının artırılması, işsizlər və xüsusi karantin rejiminə görə işini itirən qeyri-formal çalışan şəxslərdən ibarət aztəminatlılara birdəfəlik ödəmələrin verilməsi, 2,3 milyon insanı əhatə edən sosial ödənişlərin davamlılığı, işsizlikdən sığorta ödənişlərinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və s. daxildir. Həmçinin işsizlikdən sığorta ödənişinin müddəti bitmiş işsiz şəxslərin və peşə hazırlığı prosesində fasilə yaranmış kursların müdavimlərinin sosial müdafiəsi, özünüməşğulluq proqramının genişləndirilərək icrasının sürətləndirilməsi, xüsusi həssas təbəqələrin sosial müdafiə tədbirlərinin gücləndirilməsi, ünvanlı dövlət sosial yardım proqramının əhatə dairəsinin genişləndirilməsi, sosial yardımın verilməsi müddətinin uzadılması və təyinatının sadələşdirilməsi, tənha yaşlılara sosial xidmətlərin təşkili işinin miqyasının artırılması və digər dəstək tədbirləri qeyd edilən proqramların istiqamətləridir.

- Bu sosial dəstək istiqamətləri üzrə hansı addımlar atılmış və nə qədər vətəndaş bu sosial dəstək tədbirləri ilə əhatə olunmuşdur? (Həsənli Y.H., Musayeva C.Q. 2021).

- Ötən il Prezident İlham Əliyevin qəbul etdiyi qərarlarla iki inqilabi sosial paket icra olunub ki, nəticədə ümumilikdə əhalinin 42 faizinin, yəni 4,2 milyon nəfərin ciddi sosial dəstəklə əhatə olunması, əməkhaqqı, pensiya, sosial müavinət və təqaüdlər, eləcə də digər sosial ödənişlərin məbləğinin əhəmiyyətli dərəcədə, hətta bir sıra istiqamətlər üzrə iki dəfədən çox artırılması təmin olunub.

Bununla bərabər, pandemiya dövründə dövlət sektoru üzrə işçilərin əsassız yerə işdən çıxarılmasına, ixtisarına yol verilməməsi və məzuniyyətə buraxılan işçilərin əməkhaqlarının saxlanması üçün müvafiq işlər aparılmış və həmin işlər indi də davam edir. Qeyri-dövlət sektoru üzrə işçilərin məşğulluğunun qorunması

məqsədlə pandemiyanın ilk günlərindən işəgötürənlərlə bağlı ciddi iş aparılır. Onlara "Əmək müqaviləsi bildirişi" altsistemi üzərindən xəbərdarlıqlar olunub və bu sistem vasitəsilə də gündəlik nəzarət təmin edilir. Yəni bu işlər dövlət sektoru üzrə 925 min, qeyri-dövlət sektoru üzrə isə 735 min, ümumilikdə 1 milyon 660 min muzzla (əmək müqaviləsi ilə) çalışan işçinin iş yerinin və əməkhaqqı gəlirinin qorunmasına imkan verir.

Cənab Prezidentin tapşırıqlarına uyğun olaraq məşğulluq imkanlarının artırılması, kölgə iqtisadiyyatına, qeyri-formal məşğulluğa qarşı kompleks mübarizə tədbirlərinin, xüsusilə işəgötürənlərə və işçilərə qeyri-formal məşğulluğa son qoyulması barədə edilən çağırışların uğurlu nəticəsi olaraq əmək müqavilələrinin sayında artım tempinin davam etdiyini görürük.

Təsadüfi deyil ki, 2020-ci ilin 4 ayı ərzində nazirlik yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun (DSMF) məcburi dövlət sosial sığorta haqlarından daxilolmaları proqnozdan 163 milyon manat və ya 17,2 faiz çox olub. Əgər ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisə etmiş olsaq, hətta xüsusi karantin rejiminə baxmayaraq, DSMF-nin daxilolmaları keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 313,4 milyon manat və ya 39,6 faiz artıqdır.

Digər tərəfdən, sosial ödənişlərin davamlılığı təmin edilir. Ötən il görülmüş tədbirlər nəticəsində DSMF-nin gəlirləri üzrə müəyyən edilmiş proqnozun 105,5 faiz icra edilməsi, əsassız pensiya işlərinin təmizlənməsi nəticəsində Fondun xərclərinə qənaət hesabına yaranmış 200 milyon manat ehtiyat bu sahədə əhəmiyyətli dəstək oldu. Aprel ayında da 2,3 milyon şəxsə sosial ödənişlər (o cümlədən

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 2020-ci ilin dörd ayı ərzində əmək pensiyalarının orta aylıq məbləği 2020-ci ilin 1 yanvar tarixinə nisbətən 12 faiz və ya 31,74 manat artaraq 2020-ci ilin 1 may tarixinə 295,3 manat təşkil edib. 2020-ci ilin 1 may tarixinə yaşa görə pensiyaların orta aylıq məbləği isə 329 manat təşkil edib. Ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə bütün növ pensiyaların orta aylıq məbləği 64,24 manat və ya 27,8 faiz artıb. Bu isə pandemiya şəraitində pensiyaçılarımızın maddi təminatının qorunmasına ciddi dəstəkdir. Eyni zamanda

2020-ci ilin yanvar-fevral aylarında ölkə iqtisadiyyatında muzdla çalışan işçilərin orta aylıq nominal əməkhaqqı əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 28,4 faiz artaraq 712,3 manat olub.

İşsiz və xüsusi karantin rejiminə görə işini itirən qeyri-formal işləyən şəxslərdən ibarət 600 min aztəminatlı şəxs müəyyən olunub və onlara aprel ayı üzrə birdəfəlik ödəniş həyata keçirilib. Aprel ayı üzrə ödənişlər bank və poçt filialları vasitəsilə vətəndaşlara ödənilib.

May ayı üzrə ödənişlə bağlı isə vətəndaşlar üçün bank kartları artıq sifariş verilib. Onlara banklar tərəfindən kartlarını götürmələri üçün mesaj göndərilir və vətəndaşlarımız kartları əldə edərək bankomatlardan may ayı üzrə vəsaitlərini ala biləcəklər. Ümumilikdə 600 min şəxsə aprel-may ayları üzrə birdəfəlik ödəmə verilməsi üçün 228 milyon manat ayrılıb ki, onun da artıq 114 milyon manatı aprel ayı üzrə həmin vətəndaşlara ödəniş edilib.

Digər bir istiqamət kimi məşğulluq imkanlarının artırılması üçün dövlət başçısının tapşırığına əsasən ödənişli ictimai iş yerlərinin sayı 38 mindən 90 minə çatdırılır. Artıq DOST İş Mərkəzi vasitəsilə əlavə 23 min şəxs bu işlərə cəlb edilib. Hazırda 61 min şəxs əmək müqaviləsi ilə ödənişli ictimai iş yerlərində çalışır. Özünüməşğulluq proqramına gəldikdə, bu proqram çərçivəsində cari il minimum 12 min ailə üçün kiçik təsərrüfatların qurulması işləri aparılır (Həsənlı Y.H., Musayeva C.Q. 2021).

Məlumdur ki, xüsusi karantin rejimi dövründə infeksiyaya yoluxma riski yüksək olan yaşı 65-i ötmüş vətəndaşların sağlamlıqlarının qorunması üçün onların evdən bayıra çıxmaları qadağan olunub. Bununla əlaqədar cənab Prezidentin göstərişi ilə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən bütün sosial xidmət işçiləri səfərbər edilməklə gücləndirilmiş iş rejimi şəraitində onlara evlərində gündəlik sosial məişət xidmətləri (ev təsərrüfatı ilə bağlı işlərdə, əsas tələbat mallarının, dərman vasitələrinin alınmasında, kommunal ödənişlərin edilməsində və s.) göstərilir. Prezident İlham Əliyevin "Xüsusi karantin rejimi dövründə sosial xidmətlər göstərilməsində iştirak edən işçilərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi haqqında" 14 aprel 2020-ci il tarixli Sərəncamı xüsusi karantin

rejimi dövründə çətin vəziyyətdə olan şəxslərə və tənha yaşayan 65 yaşdan yuxarı vətəndaşlara sosial xidmətlərin səmərəli təşkilinə xidmət etməklə, eyni zamanda sosial xidmət işçilərinin əməyinə verilən yüksək dəyərin və onlara xüsusi qayğının əyani təzahürüdür. Xatırladım ki, xüsusi karantin rejimi dövründə sosial xidmətlər göstərilməsinə cəlb edilən sosial xidmət işçilərinin əməkhaqlarına aylıq vəzifə (tarif) maaşının 1 misli miqdarında müddətli əlavə müəyyən edilib (Азизова Г.А. 2015).

Ümumilikdə dünya ölkələrində iqtisadiyyata və sosial sahəyə dəstək tədbirləri üzrə mövcud olan təcrübələrə nəzər salanda görürük ki, Azərbaycan pandemiya dövründə bütün istiqamətlərdə və digər bir çox ölkələrlə müqayisədə daha əhatəli və çoxistiqamətli iqtisadi və sosial dəstək proqramlarına malikdir. Yəni ölkəmizdə iş yerlərinin qorunması, işçilərin əməkhaqqının maliyyələşdirilməsi, işsizlərə, xüsusi karantin rejimi dövründə qazancını itirmiş qeyri-formal məşğul şəxslərə və heç bir gəliri olmayan digər həssas kateqoriyaya aid olan aztəminatlı şəxslərə birbaşa pul şəklində birdəfəlik ödəmənin verilməsi, məşğulluq imkanlarının artırılması üçün proqramların işə salınması, sosial müdafiə, sosial yardım və işsizlikdən sığorta ödənişi proqramlarının genişləndirilməsi, sahibkarların dəstəklənməsi və digər zəruri istiqamətlərdə geniş miqyasda işlər aparılır.

Bu günlər həmin qeyri-formal məşğul şəxslərə, eləcə də işəgötürənlərə bir ibrət dərsi oldu. Onlar gördülər ki, bu vaxta qədər qeyri-formal çalışdıqlarına görə çətin gündə köməksiz qalırlar, lakin yenə də dövlət birdəfəlik ödəmə proqramı ilə onlara dayaq oldu. Bundan sonra isə əminik ki, onlar artıq qeyri-formal deyil, əmək müqaviləsi ilə çalışmağa səy göstərəcəklər.

Beləliklə, birdəfəlik ödəmə üçün bütün müraciətlərin qəbulu, emalı və ödəmə təyin olunub-olunmamasına dair qərarların qəbulu, nəticə barədə vətəndaşların məlumatlandırılması - bütün bu proseslər elektron qaydada, tam şəffaf şəkildə aparıldı. Aprelin 7-də Nazirlər Kabineti tərəfindən müvafiq qərar təsdiq edildikdən və müraciətlərin qəbuluna başlandıqdan 2 gün sonra - aprelin 9-dan birdəfəlik ödənişlərin həyata keçirilməsinə başlandı. Bu proses demək olar ki, bir aydan az bir müddətdə yekunlaşdı və 600 min işsiz və xüsusi karantin rejiminə görə

qazancını itirən qeyri-formal işləyən şəxslərdən ibarət aztəminatlı vətəndaşlara ödəniş olundu. Halbuki bir çox ölkələrdə koronavirus pandemiyası dövründə işdən kənarlaşdırılmış milyonlarla şəxs işsizlik müavinəti almaqdan ötrü hələ də qeydiyyatdan keçə bilməyib.

Birdəfəlik ödənişlə təmin olunanlardan 55 faizi kişi, 45 faizi qadınlardır. Birdəfəlik ödəmə verilənlərin 25 faizi Bakı, 4 faizi Sumqayıt və 3 faizi Gəncə şəhərlərində yaşayanlar, 68 faizi respublikanın digər bölgələrinin sakinləridir. Həmçinin onlardan 8 faizi 20 yaşa qədər, 42 faizi 20-30, 25 faizi 30-40, 14 faizi 40-50 yaş arası, 11 faizi 50 yaşdan yuxarı olanlardır.

Digər sosial müdafiə və aktiv məşğulluq tədbirlərində olduğu kimi, birdəfəlik ödəmə proqramının icrası ilə bağlı da nazirlik ictimai aşkarlığa və ictimai nəzarətə xüsusi önəm verir. Bu məqsədlə birdəfəlik ödəniş edilmiş 600 min şəxsin siyahısı nazirliyin saytında yerləşdirilib. Qeyd edək ki, ötən dövrlərdə ünvanlı dövlət sosial yardım alanların, özünüməşğulluq proqramına cəlb olunanların, mənzil, fərdi ev və avtomobillə təmin edilənlərin, ödənişli ictimai işlərə cəlb olunanların siyahıları da nazirliyin saytında yerləşdirilərək ictimaiyyətə açıqlanıb (Азизова Г.А. 2015).

2019-cu ildə 21 sosial təminat növünün (2 pensiya və 19 müavinət-təqaüd növünün) elektron təyinat sistemi işə salınıb və təkcə bu il 38 mindən artıq şəxsə tam elektron qaydada pensiya, müavinət və təqaüd təyin edilib. Habelə ötən il 13 yeni "e-arayış" xidməti əhəlinin istifadəsinə verilməklə, nazirliyin "e-arayış" xidmətlərinin sayı 15-ə çatdırılıb. Bu il daha 15 belə "e-xidmət" yaradılacaq. Həmçinin dövlət məşğulluq xidmətlərinin çevikliyi və əmək bazarı iştirakçıları üçün real vaxt rejimində əlçatanlığını, effektivliyini, əmək bazarında rolunun artırılmasını təmin edən "Məşğulluq" altsistemi qurulub. Hazırda bu altsistem bütün işsiz və işaxtaran vətəndaşlar və vakansiyalar barədə məlumatları özündə əhatə edir.

Bütün bunlarla yanaşı, sosial sahədə mühüm innovativ uğurlardan biri - Prezident İlham Əliyevin 5 sentyabr 2018-ci il tarixli fərmanı ilə yaradılan, 16 elektron altsistemi və 2 reyestri özündə birləşdirən, ölkənin ilk sosial reyestri olan və bu gün də geniş funksional imkanları təqdir olunan "e-sosial.az" portalıdır.

Portal vətəndaşlara onlar barədə toplanmış sosial məlumatlara - əmək müqaviləsi, fərdi uçot, pensiya kapitalı, sosial təminat növləri, torpaq-pay mülkiyyəti, əlillik, reabilitasiya və sair üzrə çıxış, eyni zamanda 100-dən çox sosial xidmət növündən yaranmış hüquqları müqabilində çevik rejimdə yararlanmaq imkanı verir. Portalın "Android" və İOS əməliyyat sistemi üçün tətbiqləri də fəaliyyət göstərir.

Birdəfəlik ödəmə ilə bağlı ilk günlərdə müraciətlər "Elektron hökumət" sistemi tərəfindən vətəndaşa verilmiş istifadəçi adı və şifrə vasitəsilə qəbul edilirdi. Lakin müraciətlərin kifayət qədər çoxluğu, əksər müraciətçilərin indiyədək istifadəçi adı və şifrə əldə etməmələri, on minlərlə şəxsin eyni vaxtda qeydiyyatdan keçməyə çalışması vətəndaşlar üçün istifadə prosedurlarında çətinliklər yaradırdı. Bunu nəzərə alaraq, biz həm çoxsaylı müraciətlərin qəbulunu, həm bütün müraciətlərin 25-dək informasiya bazalarına inteqrasiya şəraitində emalını, həm də vətəndaşlara nəticə barədə sms-məlumatların göndərilməsi kimi geniş və çoxşaxəli, kifayət qədər böyük bir iş yükünü "e-sosial" portalı üzərindən tam elektron qaydada icra etdik. Qısa müddətdə - bir gün ərzində vətəndaşların sadə şəkildə, heç bir qeydiyyat ehtiyac olmadan müraciət edə bilmələri üçün portalda "onlayn müraciət" pəncərəsində müvafiq imkan yaradıldı.

Onu da bildirim ki, pandemiya ilə əlaqədar sosial dəstək tədbirlərinin genişləndiyi şəraitdə bu tədbirlərlə əlaqədar nazirliyin 142 - Çağrı Mərkəzi də gücləndirilmiş iş rejimində fəaliyyət göstərir. Təkcə aprel ayında Çağrı Mərkəzinə vətəndaşlar tərəfindən 200 minə yaxın zəng daxil olub. Müraciətlər sosial dəstək tədbirləri, həmçinin əmək, məşğulluq, sosial müdafiə, tibbi-sosial reabilitasiya və s. məsələlərlə bağlıdır. Hər bir müraciət əməkdaşlarımız tərəfindən ətraflı cavablandırılır, vətəndaşlara izahat və məlumatlar verilir. Çağrı Mərkəzində saat 9:00-dan 24:00-a kimi 100-dək operator tərəfindən zənglər cavablandırılır.

İşsizliyin səviyyəsinə gəldikdə, onun ölçülməsində dünyada ən mütərəqqi yanaşma kimi Beynəlxalq Əmək Təşkilatının metodologiyası götürülür. Bu metodologiyaya əsasən yalnız əmək qabiliyyətli yaşda olan o şəxslər işsiz sayılır ki, həmin şəxslərin müayinə keçirilən dövrdə qazanc (gəlir) gətirən məşğuliyyəti olmasın, son bir ayda aktiv iş axtarsın və iş təklif edildiyi andan ən gec iki həftə

ərzində işə başlamağa hazır olsun. Bu zaman muzzla işləyən şəxslər, fərdi sahibkarlar (o cümlədən işəgötürən və ya sabit vergi ödəyiciləri kimi fəaliyyət göstərənələr), ev təsərrüfatlarında məşğul olanlar, mülkiyyətdən qazanc əldə edənələr, iqtisadi qeyri-fəal əhali nəzərə alınmır. Başqa sözlə, işsizlik bütün dünyada iqtisadi qeyri-fəal əhalinin deyil, iqtisadi fəal əhalinin məşğul olmayanlarını özündə ehtiva edir.

Onu da vurğulayım ki, Prezident İlham Əliyevin iqtisadi və sosial sahədə apardığı dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri də iqtisadiyyatda qeyri-formal məşğulluğun azaldılması, əmək münasibətlərinin rəsmiləşdirilməsi yolu ilə işçi qüvvəsinin əmək və sosial hüquqlarının təmin olunmasına yönəlib. Bu məqsədlə dövlət komissiyası fəaliyyət göstərir və dövlət başçısı tərəfindən xüsusi tədbirlər planı təsdiq olunaraq icra olunur. Həmin tədbirlər çərçivəsində qeyri-formal məşğulluqla bağlı ən ciddi məsuliyyət tədbirləri müəyyən olunub, inzibatçılıq təkmilləşdirilib, qeyri-formal məşğulluqdan formal məşğulluğa keçidi stimullaşdıran ciddi mexanizmlər tətbiq olunub və bu istiqamətdə tədbirlər davam etdirilir. Qeyd etdiyim kimi, xüsusi karantin rejimi dövrünə təsadüf etməsinə baxmayaraq, qeyri-dövlət sektorunda əmək müqavilələrinin sayında ciddi artım da (yanvar-aprel aylarında əmək müqavilələrinin sayında 105 min artım olub ki, onlardan 94 minə yaxını özəl sektora aiddir) bu işlərin nəticəsidir (Азизова Г.А. 2015).

Bildiyimiz kimi, birdəfəlik ödəmə proqramı pandemiya dövründə genişmiqyaslı sosial dəstək proqramlarından yalnız biridir. İl ərzində sosial dəstək tədbirlərimiz, o cümlədən işsizlər və aztəminatlılar üçün özünüməşğulluq proqramı genişlənəcək. Peşə hazırlığı proqramı davam edəcək və iş tapmaqda çətinlik çəkənlər bu proqramdan faydalanaraq rəqabətqabiliyyətli peşələrə yiyələnəcəklər. Sosial xidmətlərin genişləndirilməsi, qeyri-formal məşğul vətəndaşların formal məşğulluğa keçidinin sürətləndirilməsi və digər sahələrdə işlər davam edəcək.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA PANDEMİYA ŞƏRAİTİNDƏ ƏMƏK BAZARINDA MƏŞĞULLUQ VƏ İŞSİZLİYİN STATİSTİK TƏHLİLİ

2.1. Əmək bazarlarının statistikasının göstəricilər sistemi

Əmək bazarının necə tənzimlənməsi iş yerlərinin yaradılması və məhv edilməsi sürətinə, məşğulluq və işsizlik nisbətlərinə, məhsuldarlığa, əmək haqqına və mənfəətə, sosial müdafiənin dərəcəsinə və işçilərə verilən bərabərliyə təsir edə bilər. Beləliklə, hökumət üçün əsas məsələ müxtəlif tənzimləmə yanaşmalarının mümkün nəticələrini anlamağa çalışmaqdır. Bu, inandırıcı empirik təhlilə asanlıqla bircə verməyən çətin bir işdir. Ancaq tənzimləmə üsulları fərqlidir.

Əmək bazarının tənzimlənməsi sosial və iqtisadi nəticələrə geniş təsir göstərə bilər. İqtisadi baxımdan bu təsirlərə makroiqtisadi düzəlişlər, istehlak nümunələri, məhsuldarlıq və insan kapitalına investisiya daxil ola bilər. Bununla belə, bizim diqqətimiz xüsusilə əmək bazarının nəticələri ilə bağlı məlumatlara yönəlib. Biz işə götürmə, müqavilə bağlama və işdən çıxarma da daxil olmaqla, məşğulluğun qorunmasına dair beynəlxalq ədəbiyyatı nəzərdən keçiririk. Bunun üçün istifadə olunan bir sıra yanaşmalara və onların əmək bazarına təsiri haqqında məlum olanlara nəzər salacağıq. Bundan əlavə, bu paragraf (əlavələr bölməsində) bir neçə ölkə üçün bu sahələrdə hüquqi tənzimləmələri ümumiləşdirən bəzi cədvəlləri təqdim edir.

Məşğulluğun qorunması və ya iş təhlükəsizliyi qaydaları işə qəbul və işdən çıxarılma zamanı tətbiq edilir. Bunlar hansı növ müqavilələrə icazə verildiyini, işə qəbulda müəyyən qruplara üstünlük verən hər hansı xüsusi qaydaları, peşə standartlarını, işçilərin işdən azad oluna biləcəyi şərtləri, xitam verilməsi üçün tələbləri və xitamla bağlı əvvəlcədən xəbərdarlıqları, xitam prosedurlarını və kütləvi ixtisarlar üçün xüsusi qaydaları əhatə edə bilər. Məşğulluğun qorunması adətən “sərtlilik/çeviklik” kontinumunda görülür. Axı, təsadüfi müqavilələr məhduddur, işə qəbul standartları tətbiq oluna bilər, işəgötürənin işdən çıxarılması hüquqlarına nəzarət edilir və xitam, bildiriş və inzibati tələblər vacibdir. Axı,

tənzimləyici qaydalar minimaldır və bazar mexanizmləri əsasən işə qəbulu və işdən azad etməyi müəyyən edir (Həsəni Y.H., Musayeva C.Q. 2021).

Əksər məşğulluğun mühafizəsi qaydalarının arxasında duran fikir, işgötürənin işdən çıxarılmasını baha başa çatdırmaqla iş təhlükəsizliyini artırmaqdır. Ancaq daha çox işdən çıxararaq baha başa gələn məşğulluğun qorunması müddəaları da işgötürənlər üçün məşğulluq qarşısında maneələr yaratmaq kimi gözlənilməz təsir göstərə bilər. Bu qaydaların əmək bazarının nəticələrinə, o cümlədən məşğulluğun səviyyəsinə, əmək dinamikasına (yəni məşğulluqdakı dalğalanmalar) və məşğulluğun strukturuna təsir göstərməsinin müxtəlif yolları var (Mehbalıyev S.S., İsgəndərov R.K. 2002).

Nəzəri cəhətdən əmək bazarının dinamikasına təsir göstərməsi nəticəsində məşğulluğun mühafizəsi qaydalarının xidmət müddətinin uzadılmasını və əmək dövriyyəsinin azaldılmasını gözləmək olar. Beləliklə, ciddi məşğulluq qaydaları məşğulluğu sabitləşdirir, yəni tənəzzül zamanı nəinki ixtisarlara azaldır, həm də yüksəlişlər zamanı işə qəbulu azaldır. Bu, mövcud işçilər üçün iş yerlərini qoruyacaq, lakin işsizlər üçün işə qəbul imkanlarını məhdudlaşdıracaq. Nəticə etibarilə, işsizliyin (həmçinin məşğulluğun) müddətinin məşğulluğun müdafiəsi dərəcəsi ilə müsbət əlaqədə olmasını gözləmək olar (Anders W. 1986).

Məşğulluğun qorunmasının biznes dövrü ərzində orta məşğulluğa (və işsizliyə) təsiri isə daha qeyri-müəyyəndir. Məşğulluğun qorunması artdıqda firmanın məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsi və ya düşməsi işə qəbulun azalmasının ixtisarlara azalması ilə müqayisədə necə olmasından asılıdır. Bu, öz növbəsində, davamlı əmək tələbi şokları haqqında fərziyyələrdən, işçi qüvvəsinə tələbin elastikliyindən, firmaların işə götürərkən gələcək ixtisar xərclərini necə azaltmasından və s. Bununla belə, məşğulluq qaydaları məşğulluğun tərkibinə müxtəlif yollarla təsir göstərməlidir: təfərrüatlardan asılı olaraq, işçi qüvvəsinə tələbi açıq sektorlara, firmalara və ya məşğulluq növlərinə keçirə bilər.

Əsas siyasət məsələsi işgötürənlər üçün iqtisadi səbəblərə görə tam ştatlı (yəni daimi) işçiləri ixtisar etməyin nə qədər çətin və/yaxud baha başa gəlməsi ilə

bağlıdır. Məhdudiyyətlər müxtəlif formalarda ola bilər (Həsəni Y.H., Musayeva C.Q. 2021):

1. İşdən çıxarılma üçün üzrlü səbəb hesab edilənlər;
2. Dağıdıcı öhdəliklər;
3. Əvvəlcədən bildiriş tələbləri;
4. İşçilərin işdən çıxarılması üçün zəruri inzibati prosedurlar.

Kütləvi ixtisarlar zamanı da xüsusi tələblər ola bilər. Bu məhdudiyyətlərə çox vaxt milli və ya submilli əmək məcəllələrində rast gəlinir, lakin ölkədən asılı olaraq əməyin təminatının dərəcəsi məhkəmə qərarları, kollektiv müqavilələr və ya hətta yazılmamış sənaye normaları ilə də müəyyən edilə bilər (Veselovsky S.Y. 2013).

Daimi işçilərə təklif olunan müdafiə baxımından müxtəlif ölkələr arasında əhəmiyyətli fərqlər var. Əlavə iqtisadi ixtisarların hüquqi cəhətdən məqbul olan səbəbləri ilə bağlı qanunvericilik tədbirlərinin nümunələrini təqdim edir. Özəl sektorda işdən çıxarılma ilə bağlı məhdudiyyətlər, məcburi ixtisarlar və yalnız kütləvi ixtisarlar üçün əvvəlcədən xəbərdarlıq tələbləri olmadan məşğulluğun müdafiəsi qanunlarına ən az məhdudlaşdırıcı malikdir. Əslində, işəgötürənlər məhkəmə qərarları və kollektiv sövdələşmə müddəaları səbəbindən işdən çıxarılma hüququ ilə bağlı bəzi məhdudiyyətlərlə üzləşirlər. Bununla belə, cədvəldən göründüyü kimi, digər ölkələrdə işçilərin işdən çıxarılmasının müəyyən səbəblərini istisna edən, işdən çıxarılma və qabaqcadan xəbərdarlıq tətbiq edən qanunla müəyyən edilmiş müxtəlif məşğulluğun müdafiəsi tədbirləri mövcuddur (Anders W. 1986).

Əməyin təhlükəsizliyinin qorunması dərəcəsini ölçmək çətindir. İşəgötürənlərin məşğulluğun mühafizəsi qaydalarına riayət etməsinə görə xərcləri hesablamaq üçün ən əhatəli cəhd, iqtisadi səbəblərə görə işçini tərk etməyin gözlənilən gələcək xərclərini ölçmək üçün nəzərdə tutulmuş İş Təhlükəsizliyi İndeksini hazırlayan Heckman və Pages tərəfindən edilmişdir. Digər yanaşma müxtəlif ölkələrin liderlərinin məşğulluq səviyyəsini iqtisadi reallıqlara uyğunlaşdırmağın nə qədər çətin olduğuna dair mühakimələrinə əsaslanır. Bu üsulların güclü və zəif tərəfləri var. Bütövlükdə, onlar hansı ölkələrin güclü

məşğulluq müdafiəsinə malik olduğu və hansı ölkələrin olmadığı barədə kifayət qədər ardıcıl mənzərə yaradır. Müxtəlif xarici dövlətlərin hüquqi tənzimləmələrinin müqayisəli məlumatları əlavədə verilmişdir.

Azərbaycan əmək qanunvericiliyində islahatlar aparılarkən nəzərə alınmalı olan üstünlüklərin və çatışmazlıqların öyrənilməsi məqsədilə Avropa İttifaqına üzv dövlətlərin dövlətlərustü qanunu kimi Avropa İttifaqının əmək hüququ tədqiqatlar üçün maraqlı ola bilər. Avropa İttifaqının əmək qanunvericiliyi Aİ daxilində işçilərin hüquqlarını qoruyur və aşağıdakı sahələri əhatə edir (Həsənlı Y.H., Musayeva C.Q. 2021):

- İş vaxtı, part-time və part-time iş, işçilərin yerləşdirilməsi, ayrı-seçkilik, bərabər maaş və hamilə işçilərin müdafiəsi kimi məşğulluq şərtləri;
- Kollektiv ixtisar və biznesin ötürülməsi hallarında işçilərə məlumat vermək və məsləhət vermək;
- Şəxsi məlumatların qorunması.

Qeyd etmək vacibdir ki, qanunlar bütün Aİ-də tətbiq olunsa da, qanunların milli səviyyədə həyata keçirilməsində fərqliliklər səbəbindən üzv dövlətlər arasında çox vaxt fərqli şəkildə fəaliyyət göstərir (<https://www.nibusinessinfo.co.uk>).

Azərbaycan Respublikasının və Avropa İttifaqına üzv ölkələrin qanunvericiliyi Amerika və ya Asiya ölkələrinin qanunvericiliyindən daha çox beynəlxalq əmək norma və standartlarına əsaslanır. Bu oxşarlıq bir sıra məsələlər üzrə Azərbaycan və Aİ-yə üzv dövlətlərin qanunvericiliyini bir araya gətirir. Məsələn:

- Hüququn əsas mənbəyinin normativ hüquqi akt olduğu hüquq mənbələri üzrə;

- Kodların olması ilə - bu, əsasən Şərqi Avropa ölkələri üçün xarakterikdir. Əksər Qərbi Avropa ölkələrində əmək münasibətləri mülki məcəllələr və ayrıca hüquqi aktlarla tənzimlənir.

Əmək münasibətlərinin ən əsas elementlərindən biri əmək münasibətləri iştirakçılarının hüquqlarını qoruyan və mənafeələrini ifadə edən əmək müqaviləsidir.

Avropa İttifaqının (Aİ) əmək müqavilələri haqqında qanunvericiliyi işəgötürənlərin işçilərə təqdim etməli olduğu minimum məlumatları müəyyən edir. Məlumat yazılı şəkildə təqdim edilməlidir. Aİ-nin əmək qanunvericiliyi Avropa İttifaqına üzv dövlətlər üçün əmək müqavilələrinin məzmununa ciddi məhdudiyyətlər qoymur ki, bu da onlara əmək müqavilələri şərtlərini müstəqil şəkildə əlavə etməyə imkan verir. Hər bir Üzv Dövlət Aİ qanunlarını öz qanunvericiliyində tətbiq etdiyinə görə bəzi yerli fərqlər ola bilər. Ona görə də Azərbaycan və Aİ ölkələri arasında əmək müqavilələrinin xüsusiyyətlərinin müqayisəli təhlili üçün müvafiq iştirakçı ölkədəki konkret vəziyyəti nəzərə almaq lazımdır. Belə ki, məsələn, Fransanın əmək qanunvericiliyində Azərbaycan qanunvericiliyinin normalarına tamamilə oxşar olan, həmçinin Azərbaycan qanunvericiliyinə yeni və məlum olmayan şərtləri özündə əks etdirən bir sıra şərtlər var (United nations Policy Brief: The World of Work and COVID-19).

Təklif olunan məhsulun orijinallığı əmək bazarını bütün digər bazarlardan fərqləndirən xüsusiyyətdir. Təklif olunan məhsulun, yəni əmək bazarında əmtəə olan işçi qüvvəsinin keyfiyyətini dəqiq müəyyən etmək mümkün olmadığından onun həqiqi səviyyəsini yalnız bu məhsuldan istifadə zamanı aşkar etmək və obyektiv qiymətləndirmək olar. Eyni zamanda, əməyin məzmununun çox vacibliyinə əsaslanaraq qeyd etmək lazımdır ki, stimullaşdırma lazımdır ki, insan lazımi səy səviyyəsini təmin edə və saxlaya bilsin.

Təbii ki, bir sıra sosial-iqtisadi proseslər var ki, onları planlaşdırmaq mümkün deyil və ona görə də bu proseslər proqnozlaşdırmanın müstəsna obyektləri kimi yerləşdirilir. Belə proseslərə demoqrafik və büdcə prosesləri, cəmiyyətin istehlak mallarına tələbatı, ailələrin tərkibinin xarakteri və əhalinin cinsi və yaş strukturu daxildir. Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində proqnozlaşdırılmalı olan hadisələr investisiya prosesləri, marketinq, əmək bazarının tələb və təklifi, məşğulluq səviyyəsi, ev təsərrüfatlarının inkişaf səviyyəsi və s. ilə tamamlanır.

Əmək təklifinin strukturuna ilk növbədə əhalinin doğum səviyyəsini formalaşdıran demoqrafik inkişaf səviyyəsi, gələcəkdə iqtisadi fəal əhalini, o

cümlədən muzzdlu işçiləri, işsiz vətəndaşları, əmək ehtiyatlarının yaş və cins strukturu təsir göstərir. və s (Sagradov A.A. 2015).

Bazar mexanizminin həyatın bütün komponentlərində kök salması ilə əlaqədar olaraq, proqnozlaşdırılan tərkibin və bolluğun daha dəqiq və keyfiyyətli hesablanmasını təmin etmək zərurəti yaranır. Demografik proqnozlaşdırma sosial-iqtisadi inkişafı təşviq edən mühüm komponentdir. Əhalinin sayını, tərkibini və dinamikasını öyrənən demografiya milli iqtisadiyyatın inkişaf perspektivlərini mühakimə edir, dövlət tərəfindən qəbul edilməsi mənfi proseslərin və hadisələrin neytrallaşdırılmasını təmin edəcək və iqtisadi inkişafda müsbət meyilləri gücləndirəcək meyilləri və tədbirləri müəyyən edir (<https://slide-share.ru>).

Eyni zamanda, əhali hər bir ölkənin iqtisadiyyatının əsas amili kimi əmək ehtiyatlarının mənbəyi və əmək münasibətlərinin daşıyıcısıdır.

Türkiyə və Azərbaycanın əmək bazarlarının spesifik göstəricilərini müqayisə edərək nəzərdən keçirmək maraqlıdır. Fəal əmək bazarı siyasətlərinin vurğulanması hər iki ölkənin əmək bazarında müəyyən edilmiş oxşar və fərqli problemlərin həllinə kömək edə bilər. İqtisadi inkişafın və sosial təminatın sürətləndirilməsi üçün zəruri hesab edilən aktiv əmək bazarı siyasəti Türkiyə və Azərbaycan perspektivindən müzakirə edilir. İşçi qüvvəsi məşğul və işsizlərin cəmi kimi müəyyən edilir. İşçi qüvvəsinin iştirak səviyyəsi ölkənin əmək qabiliyyətli əhalisinin fəaliyyətlərdə fəal iştirak edən nisbətini əks etdirir İşçi qüvvəsinin (əvvəllər iqtisadi cəhətdən fəal əhali kimi tanınır) cins və yaş qrupu üzrə bölünməsi ölkə daxilində işçi qüvvəsinin paylanmasını qiymətləndirməyə imkan verir (www.ilo.org/ilostat).

Azərbaycanda əmək bazarının vəziyyətini daha obyektiv qiymətləndirmək üçün əmək bazarının əsas göstəricilərinə - məşğul əhalinin sayına və digər ölkələrlə müqayisədə işsizlik səviyyəsinə ətraflı nəzər salmaq məqsəduyğundur. Bu müqayisə üçün Qazaxıstan, Rusiya, Türkiyə və Gürcüstan seçilib. Əksər ölkələrdə işsizlik səviyyəsi əmək bazarının fəaliyyətinin ən mühüm göstəricisidir.

Cədvəl 2: Məşğul əhali (min nəfər) sayı

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Azərbaycan	46115.2	46855	47724.9	48575	49505	50195	50495	50725.4
Qazaxıstan	89565.3	90525.2	91555.1	92174.9	92725	93084.9	93374.9	93554.8
Rusiya	760265	755686	752975	750276	748416	740485	733525	726275
Türkiyə	267568	277979	286320	2971010	3075011	3187111	3245411	3298112
Gürcüstan	225917	220317	218415	218814	214814	213214	212714	212214

Mənbə: <https://www.ilo.org/ilostat/>, 2019, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının son 8 il ərzində təqdim etdiyi rəsmi məlumatlara əsasən, Azərbaycanda minimum işsizlik səviyyəsinə 2014-cü ildə nail olunaraq 4% təşkil etdiyini görmək olar. Ölkə iqtisadiyyatını sarsıdan neft bazarındakı vəziyyətə baxmayaraq, növbəti 3 il ərzində Azərbaycan işsizlik səviyyəsini 5% səviyyəsində sabit saxlaya bildi ki, bu da götürülmüş dövr üçün minimum göstəricidən cəmi 0,1% yüksək idi.

Azərbaycandan fərqli olaraq, Türkiyənin əmək bazarı 20,35%-lik inflyasiya fonunda ölkəni vuran valyuta böhranına həssas reaksiya verib. 2019-cu ilin əvvəlində Türkiyədə işsizlik səviyyəsi 11,9% təşkil edib.

Əmək bazarında məşğulluğun artımında müsbət tendensiyalar var. Azərbaycanda son iki ildə işsizliyin artması müşahidə olunduğu halda, Rusiyada əksinə, rəsmi statistika işsizliyin davamlı olaraq azaldığını göstərir. Əgər 2015-ci ildə 5,6 idisə, 2019-cu ilin əvvəlində artıq 4,6% olub.

Statistikaya görə, Qazaxıstanda işsizlik nisbətinin 2012-2013-cü illərdə əldə etdiyi maksimum dəyərdən 2019-cu ilin yanvarında minimum səviyyəsinə qədər davamlı olaraq azalma müşahidə olunur.

Müqayisə edilən ölkələr arasında ən yüksək işsizlik səviyyəsi Gürcüstandır, burada 2018-ci ilin sonunda işsizlik səviyyəsi 14,1% təşkil edib ki, bu da Azərbaycan üzrə müvafiq göstəricidən 2,7 dəfə çoxdur. Bu yüksək rəqəm ölkənin əmək qabiliyyətli və səmərəli işçi qüvvəsini tərk etməyə məcbur olduğunu göstərir.

Nəticələr işsizlik dərəcələrindəki regional fərqlərin əsasən iqtisadi rəqabət qabiliyyətliliyindəki regional fərqlərdən qaynaqlandığı anlayışı ilə uyğun gəlir.

Müxtəlif ölkələrdə əmək münasibətlərinin formalaşması müxtəlif tarixi mərhələlərdə baş vermişdir. Nəticədə ayrı-ayrı ölkələr qrupları və ya ayrı-ayrı ölkələr arasında nəzərəcarpacaq fərqlər var. Əmək bazarlarının formalaşmasında milli fərqlər mövcud məşğulluq və əmək haqqı siyasətinin xüsusiyyətləri, işçilərin işə götürülməsi və yerdəyişməsi texnologiyaları, kadr hazırlığı, həmkarlar ittifaqı fəaliyyətinin təşkili, tarixi və mədəni ənənələrlə bağlıdır (<http://be5.biz/> iqtisadia1/).

Azərbaycanda əmək bazarının əsasını SSRİ-də mövcud olan, planlı iqtisadiyyatın möhkəm tənzimlənən seqmentlərindən ibarət əmək münasibətləri təşkil edirdi. Özəl sektor demək olar ki, yox idi, dövlət əsas və yeganə işəgötürən idi (Əzizova G.A. 2005).

Sosial-demoqrafik statistikanın əsas göstəricilərindən biri olan MDB ölkələrində məşğulluğun səviyyəsi göstərir ki, Azərbaycanda işsizlik səviyyəsi regionda ən aşağı göstəricilərdən biridir. 2017-ci ilin sonuna 15-64 yaşlı işsizlər haqqında statistik məlumatlar əsasında MDB ölkələri və Avropa İttifaqı ölkələri arasında işsizlik səviyyəsi, müvafiq yaşda olan iqtisadi fəal əhəlinin/iş qüvvəsinin %-i kimi göstərilir.

Müasir Azərbaycan üçün ümumi məşğulluqda xidmət sektorunun payı təxminən 51% təşkil edir. Urbanizasiya prosesinin başa çatdığı hesab edilən Avropa İttifaqının inkişaf etmiş ölkələrindən fərqli olaraq, Azərbaycanda bu proses davam edir və kənd təsərrüfatında çalışanların sayının azalması hesabına xidmət sektorunun məşğulluqda xüsusi çəkisi xeyli artacaq.

Azərbaycanda müasir əmək bazarının digər aktual problemi özünüməşğulluqdur ki, bu da əksər hallarda kölgə iqtisadiyyatına aiddir. Son illər biz Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün sahələrində özünüməşğulluğun xüsusi çəkisinin əhəmiyyətli dərəcədə artdığını müşahidə edirik. Qeyd etmək vacibdir ki, özünüməşğulluğun ümumi məşğulluqda faizinə görə Azərbaycan MDB ölkələri arasında ilk yerlərdən birini tutur. İşgücü analitikası həyata keçirilərkən bir sıra əmsallardan istifadə olunur ki, bu əmsallara aşağıdakılar aid edilir (Mehbaliyev S.S., İsgəndərov R.K. 2002):

1. İşdənçixma əmsalı - təşkilatda işçilərin öz iş yerlərini dəyişməyə olan meylini ifadə edir və il ərzində işdənçixmaların həmin dövr ərzində işləyənlərin sayına faiz nisbətini göstərir.

$$TE = (F / N) \times 100\% \quad (1)$$

Burada TE - işdənçixma əmsalı

F - iş ili ərzində işdənçixmaların sayı

N - il ərzində işçilərin orta sayı

2. İşçi qüvvəsinin dayanıqlılıq əmsalı - müəssisədə ən azı 1 il işləmiş işçilərin payını göstərir. İşçi loyallığını, yəni işçilərin öz iş yerlərinə nə qədər bağlı olduğunu qiymətləndirmək üçün bu əmsaldan istifadə etmək olar.

$$LE = (FY / HY) \times 100\% \quad (2)$$

Burada LE - işçi qüvvəsinin dayanıqlılıq əmsalı

FY - 1 il ərzində işə qəbul olub və müqaviləsinə xitam verilmiş işçilərin sayı

HY - 1 il ərzində işə qəbul olunmuş şəxslərin sayı

3. Heyətin dəyişikliyi əmsalı - il ərzində müəssisədə çalışan heyətin tərkib dəyişikliyi ifadə edir.

$$SM = ((H+F) / N) \times 100\% \quad (3)$$

Burada SM - heyət dəyişikliyi əmsalı

H - iş ili ərzində işə qəbul edilmiş şəxslərin sayı

F - iş ili ərzində müqaviləsinə xitam verilmiş işçilərin sayı

N - il ərzində işçilərin orta sayı

4. Heyətin stabilliyi indeksi - müəssisədə heyətin tərkibinin stabilliyini ifadə edir və şirkətin öz ixtisaslı işçi qüvvəsini nə dərəcədə saxlaya bilməsini göstərir.

$$SC = ((N - V) / N) \times 100\% \quad (4)$$

Burada SC - heyətin stabilliyi indeksi

N - il ərzində işçilərin orta sayı

V - il ərzində yaranmış bütün boş iş yerlərinin cəmi

Ümumiyyətlə işçi axını şirkət üçün yeni xərclərin yaranmasına gətirib çıxarır. Kadr axınının dəyərində dəyişiklik yaradan səbəblərə işçi əvəzlənməsi dövründə itirilmiş məhsuldarlıq həcmi, yeni işçinin işin mənimsənilməsi dövründə bəzi

hallarda zay məhsul və tullantılar da təqdim etməsi, cəlb edilmə və seçim xərcləri, təlimə çəkilən xərclər aiddir.

2.2. Azərbaycanda pandemiya şəraitində əhalinin məşğulluq və işsizlik göstəricilərinin səviyyə və dinamikasının statistik təhlili

Son zamanlar koronavirus infeksiyasının (COVID-19) əhatə dairəsi və coğrafiyasında genişlənmə müşahidə olunur. Yeni infeksiyanın qlobal iqtisadiyyata, beynəlxalq maliyyə və əmtəə bazarlarına, o cümlədən neft qiymətlərinə mənfi təsiri də artır.

Ölkəmizdə koronavirusun yayılmasının qarşısının alınması məqsədilə ticarət, turizm, ictimai iaşə və digər sahələrdə xüsusi iş rejimləri tətbiq edilib, əhalinin sosial təcrid olunması təmin edilib. Görülən bütün tədbirlər, təbii ki, ölkədə işgüzar fəallığı zəiflədə, iqtisadiyyatın əksər sahələrinin inkişafına mənfi təsir göstərə bilər. Mövcud şəraitdə iqtisadiyyatın sabitliyinə mümkün təsirləri aradan qaldırmaq, əhalinin sosial rifahını qorumaq və iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin etmək lazımdır. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün ölkədə bütün səyləri və təşəbbüsləri birləşdirmək lazımdır. Azərbaycan dövlətinin iqtisadiyyatda baş verə biləcək mənfi meyilləri adekvat şəkildə əks etdirməsi üçün lazımi iqtisadi və maliyyə imkanları var. Dövlət bu imkanlardan çıxış edərək hər zaman ən çətin anlarda xalqın rifahının qorunmasına, özəl sektorun inkişafına dəstək verib. Eyni zamanda, özəl sektorun sosial məsuliyyət təşəbbüsləri ölkəmizin davamlı inkişafının və cəmiyyətin rifahının qorunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, ölkə iqtisadiyyatının sabit dayanıqlılığını və xarici təsirlərə davamlılığını təmin etmək, iqtisadiyyatın inkişaf perspektivlərini qorumaq məqsədi ilə qərara alıram (<https://bakuresearchinstitute.org/az/pandemic-2020-key-outcomes-for-azerbaijans-economy/>):

1. Qlobal enerji və səhm bazarlarında baş verən koronavirus pandemiyasının (COVID-19) və onun yaratdığı kəskin dalğalanmaların Respublika iqtisadiyyatına mənfi təsirinin azaldılması üzrə tədbirlərin maliyyələşdirilməsi; Azərbaycan

Respublikasının 2020-ci il dövlət büdcəsindən Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə makroiqtisadi sabitlik, ölkədə məşğulluq məsələləri və sahibkarlıq subyektləri üçün 1,0 (bir) milyard manat ayrılınsın;

2. Pandemiyanın Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına təsirinin qiymətləndirilməsi üçün Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat nazirinin rəhbərliyi ilə İşçi Qrup yaradılsın;

3. Bu Sərəncamın 2-ci hissəsi ilə yaradılmış İşçi Qrupa tapşırılsın ki:

3.1. on beş gün ərzində:

3.1.1. hüquqi və hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin (bundan sonra fiziki şəxslər) pandemiya zərər çəkdiyi və bu sektorlarda fəaliyyət göstərdiyi iddia edilən iqtisadi fəaliyyət sahələrinin siyahısını müəyyən etmək üçün müvafiq meyarları təsdiq etsin;

3.1.2. pandemiyanın ölkədə sahibkarlıq mühitinə mənfi təsirinin qısa və ortamüddətli perspektivdə azaldılması, habelə bu dövrdə ölkədə iqtisadi artımın davam etdirilməsinə dəstək məqsədilə müvafiq təkliflər hazırlayıb təqdim etmək;

3.2. bu Sərəncamın 3.1.1-ci yarımbəndində göstərilən meyarlara uyğun olaraq hüquqi və fiziki şəxslərə gözlənilən zərərin məbləğini sistemli şəkildə müəyyən edib Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim etsin;

3.3. bu Sərəncamdan irəli gələn digər tədbirləri həyata keçirsin (<https://bakuresearchinstitute.org/az/pandemic-2020-key-outcomes-for-azerbaijans-economy/>).

4. Pandemiya zərər çəkdiyi iddia edilən Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə dövlət dəstəyinin göstərilməsi ilə bağlı müvafiq təkliflərin hazırlanması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının maliyyə nazirinin rəhbərliyi ilə İşçi Qrup yaradılsın;

5. Bu Sərəncamın 4-cü hissəsi ilə yaradılmış İşçi Qrupa iyirmi beş gün müddətində tapşırılsın:

5.1. pandemiya zərər çəkmiş ehtimal olunan aşağıdakı sektorlara və subyektlərə dövlət dəstəyinin göstərilməsi ilə bağlı təkliflərini hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim etsin:

5.1.1. iqtisadi fəaliyyət sahələri;

5.1.2.sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslər;

5.2.bu Sərəncamdan irəli gələn digər tədbirləri görsün.

6. Pandemiyanın Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına ehtimal olunan mənfi təsiri ilə əlaqədar ölkədə yarana biləcək məşğulluq və sosial problemlərin həlli üçün müvafiq təkliflər hazırlamaq, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi nazirinin rəhbərliyi ilə İşçi Qrupu yaratmaq;

7. Bu Sərəncamın 6-cı hissəsi ilə yaradılmış İşçi Qrupa tapşırılsın ki:

7.1.1.pandemiyadan zərər çəkdiyi güman edilən iqtisadi fəaliyyət sahələrində çalışan işçilərin sosial müdafiəsi və onlara dövlət dəstəyinin göstərilməsi;

7.1.2.qısa və ortamüddətli dövrdə məşğulluq tədbirlərinin gücləndirilməsi;

7.1.3.bu Sərəncamın 6-cı hissəsində göstərilən problemlərlə əlaqədar ölkə əhalisinin aztəminatlı hissəsinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi;

7.2.bu Sərəncamdan irəli gələn digər tədbirləri görsün.

8. Pandemiya dövründə Azərbaycan Respublikasında makroiqtisadi sabitliyin qorunması məqsədilə əlavə tədbirlərin görülməsinə dair təkliflərin hazırlanması ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı sədrinin rəhbərliyi ilə İşçi Qrupu yaradılsın.

9. Bu Sərəncamın 8-ci hissəsi ilə yaradılmış İşçi Qrupuna iki ay müddətində tapşırılsın:

9.1.pandemiyanın bank sektoruna və Azərbaycan Respublikasının makroiqtisadi mühitinə gözlənilən mənfi təsirini qiymətləndirmək;

9.2.aşağıdakılarla əlaqədar təkliflər hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim etsin:

9.2.1.Azərbaycan manatının məzənnəsinin və istehlak qiymətlərinin sabitliyinin dəstəklənməsi üçün görülməli əlavə tədbirlər;

9.2.2. ölkədə makroiqtisadi sabitliyin qorunması üçün görülməli əlavə tədbirlər;

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarına, dövlət adından yaradılmış publik hüquqi şəxslərə və səhmlərinin nəzarət paketi (səhmlərinin) dövlətə məxsus olduğu hüquqi şəxslərə

tapşırılsın ki, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada təkliflər versinlər. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki və hüquqi şəxslərə bu Sərəncamdan irəli gələn vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün bu Sərəncamla yaradılmış işçi qruplarına lazımi köməklik göstərsinlər.

İqtisadiyyatda məşğul olanların sayı 2019-cu ildə əvvəlki ilin müvafiq ərəfələrinə nisbətən 1,5 % çoxalmışdır. Mülkiyyət formaları üzrə dövlət sahəsində çalışan məşğul əhalinin sayı 1176,1 min nəfər (iqtisadiyyatda məşğul olanların 25,2%-i), qeyri-dövlət sektorunda çalışan işçilərin sayı isə 3495,5 min nəfər (iqtisadiyyatda məşğul olanların 74,8%-i) olmuşdur. Qeyri-dövlət sektorunda işləyən məşğul əhalinin sayı dövlət sektorunda işləyən məşğul əhalinin sayından 2319,4 min nəfər çoxdur. Ümumiyyətlə, 2013 - 2019-ci illər ərzində qeyri-dövlət sektorunda çalışanların sayı 5.1% artmışdır. 2019-cu ildə dövlət sektorunda işləyən işçilərin sayında əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 0,4% azalma müşahidə olunmuşdur.

Cədvəl 3: Məşğul əhalinin mülkiyyət növləri üzrə bölgüsü, min nəfər

		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
İqtisadiyyatda məşğul olanlar, min nəfər		4062,3	4329,1	4375,2	4445,3	4521,2	4602,9	4671,6
O cümlədən mülkiyyət formaları üzrə	Dövlət	1229,8	1142,7	1143,2	1157,7	1169,4	1178,2	1176,1
	Qeyri-dövlət	2832,5	3186,4	3232,0	3287,6	3351,8	3424,7	3495,5
İqtisadiyyatda məşğul olanlar, faizlə								
Mülkiyyət formaları üzrə	Dövlət	30,3	26,4	26,1	26,0	25,9	25,6	25,2
	Qeyri-dövlət	69,7	73,6	73,9	74,0	74,1	74,4	74,8

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Azərbaycanın hazırkı iqtisadi vəziyyətini necə qiymətləndirmək olar.

Koronavirus pandemiyası və dünyada gedən proseslər ölkə iqtisadiyyatına necə təsir edib?

- Ötən il pandemiya dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatı çökdü. Rəsmi məlumatlara görə, ÜDM-in azalması 4,3% təşkil edib və bu, respublika tarixində

ən pis nəticələrdən biridir. Bu, əhalinin məşğulluğuna, onun gəlirlərinə, orta və kiçik biznesə ciddi təsir göstərmişdir. Neftin qiymətinin düşməsi makroiqtisadi göstəricilərə də təsir edib. Bir sözlə, ötən il iqtisadi baxımdan ən pis illərdən biri olub. Amma bu ildən stabilləşmə müşahidə olunur. ÜDM artmadı, amma biz azalma da görmədik. Birinci rüb cüzi, lakin ÜDM artımı 0,1% ilə başa çatıb. Mart ayından etibarən Covid-19 koronavirus infeksiyasının yayılması ilə əlaqədar bir çox məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması ilə respublika iqtisadiyyatı bərpa olunmağa başlayıb. Son məlumatlara görə, ÜDM 2,2 faiz artım göstərir və buna neft qiymətlərinin artması kömək edir (Mehbaliyev S.S., İsgəndərov R.K. 2002).

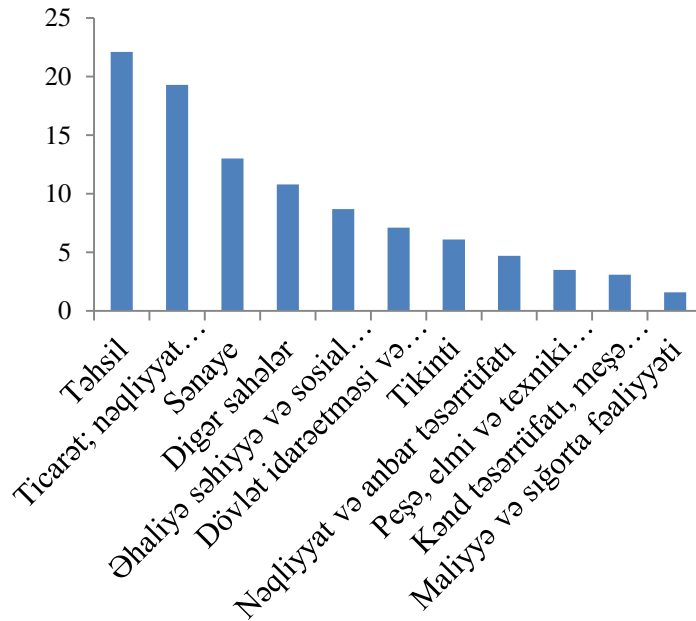
Bununla belə, ölkədə iqtisadi vəziyyətin daha da pisləşə biləcəyini xəbərdar edən əlamətlər var. Onlardan biri odur ki, rəsmi məlumatlara görə, ölkədə problemlili kreditlərin həcmi artır. Bu gün ümumi kredit portfelinin 6,8%-i problemlidir və bu, kifayət qədər yüksək rəqəmdir. Dünyada 3% artıq təhlükə zonası hesab olunur. Bununla yanaşı, problemlili kreditlərin artması tendensiyası davam edir. İşsizliklə bağlı problemlər də var. Əgər ötən il rəsmi işsizlik 7,2% idisə, indi 6% səviyyəsindədir. Azalma var, amma əmək bazarının sabitləşməsi üçün bu elə də əhəmiyyətli deyil. Son bir ildə inflyasiya da artıb. Ərzaq qiymətlərindəki artım, rəsmi rəqəmlərə görə, artıq 5%-i keçib, baxmayaraq ki, mənəcə, real rəqəmlər bundan qat-qat yüksəkdir. Digər makroiqtisadi göstərici isə əhalinin nominal gəlirlərinin artımının azaldığını göstərir. Ona görə də bu gün iqtisadiyyatın stabilləşdiyini deyə bilərik, amma tam bərpa olunduğunu demək düzgün görünmür. Pandemiyanın sosial-iqtisadi nəticələrinin aradan qaldırılması üçün ayrılan pullar praktiki olaraq boşa getdi, onlar axını döndərə bilmədilər, ölməkdə olan kiçik biznesi xilas etmədilər.

Muzdla işləyənlərin 19,3 faizi ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri, 12,8 faizi sənaye, 22,2 faizi təhsil, 8,8 faizi əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi, 7,1 faizi dövlət idarəetməsi və müdafiə, sosial təminat, 3,7 faizi peşə, elmi və texniki fəaliyyət, 1,7 faizi maliyyə və sığorta fəaliyyəti, 5,9 faizi tikinti, 4,6 nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, 3,1 faizi kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, 10,8 faizi isə iqtisadiyyatın digər sahələrində məşğul olmuşlar.

Cədvəl 4: İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə muzzla işləyən işçilərin sayı, faizlə

İqtisadi fəaliyyət növləri	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	3,0	3,0	2,9	2,9	3,0	3,1	3,1
Tikinti	5,8	6,6	7,5	7,2	7,1	6,3	5,9
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	20,8	19,5	18,7	18,5	18,7	19,0	19,3
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	4,7	4,7	4,8	5,0	4,7	4,9	4,6
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	1,5	1,6	1,7	1,9	2,0	2,0	1,7
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	3,1	2,8	3,4	3,6	3,8	3,8	3,7
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	3,8	4,2	6,4	6,6	6,6	6,7	7,1
Təhsil	25,0	24,3	22,7	22,3	22,2	22,5	22,2
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	9,9	9,7	8,8	8,7	8,7	8,9	8,8

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Qrafik 1: Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə muzzla işləyən işçilərin sayına görə bölgüsü (2019-cu il martın 1-nə olan vəziyyət, faizlə)

Mənbə: Mehbalıyev S.S., İsgəndərov R.K. 2002, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

“Əmək bazarı 2019” Statistik məcmuənin məlumatları əsasında Məşğulluğun aşağıdakı növləri fərqləndirilir (Mehbalıyev S.S., İsgəndərov R.K. 2002):

1. Məhsuldar məşğulluq - həm cəmiyyət üçün, həm də işçinin özü üçün faydalı olan nemətlər və xidmətlər yaradılması ilə bağlı olan məşğulluqdur;

2. Rasional məşğulluq - məşğul əhalinin tələbat olan məhsulları buraxmaq və xidmətlər göstərmək məqsədilə istehsal sahələri və ölkənin regionları üzrə optimal

paylanmasıdır. Rasional məşğulluğun təmin edilməsində marketinq mühüm rol oynayır;

3. Səmərəli məşğulluq - əməyin mütərəqqi üsullarla təşkil edildiyi yüksək dərəcədə məhsuldar və keyfiyyətli məhsul istehsal edilən, texniki cəhətdən yaxşı təhciz olunmuş müəssisələrdə məşğulluqdur;

4. Müstəqil məşğulluq - işçinin öz təşəbbüsü ilə maddəli işçi qüvvəsindən istifadə etmədən müxtəlif istehlak mallarının istehsalı və xidmətlərin göstərilməsi ilə məşğul olmasıdır;

5. Qlobal məşğulluq - ölkənin iqtisadiyyatında, təhsil müəssisələrində, ev təsərrüfatında, hərbi xidmətdə, dini müəssisələrdə və ictimai-faydalı fəaliyyətin digər növlərindəki məşğulluqdur;

6. Natamam və ya yarımçıq məşğulluq - natamam iş vaxtı (natamam iş günü və ya iş həftəsi), müdiriyyətin təşəbbüsü ilə məcburi məzuniyyətlər rejimində iş ilə bağlıdır;

7. Çəvik məşğulluqda - işçi işin başlama və qurtarma vaxtını, nahar fasiləsinin vaxtını və müddətini müdiriyyətlə razılaşdırmaq şərti ilə özü seçir. Bu zaman işçinin iş günü və ya həftə üçün müəyyən edilmiş iş vaxtı fonduna riayət etməsi zəruridir;

8. Nəzərə çarpmayan yarımçıq məşğulluq - natamam məşğulluqdan fərqlidir. Belə ki, bu məşğulluq növü tam iş vaxtı rejimlərində işçinin imkanlarından tam istifadə edilmədikdə, işçi öz ixtisas dərəcəsindən aşağı səviyyəli işlə məşğul olduqda, aşağı məhsuldarlıqlı köhnə avadanlıqla işlədikdə və s. hallarda yarana bilər. Bəzi müəlliflər bu halı natamam məşğulluğa aid edirlər;

9. Təkrar məşğulluqda - işçinin əlavə gəlir əldə etmək zərurəti və ya istəyi nəticəsində o başqa təşkilatda və ya əsas iş yerində əlavə ödənişli iş görməyə məcbur olur;

10. Müvəqqəti məşğulluq - müvəqqəti kontraktlar üzrə və ya podrat şərtləri ilə işləmək deməkdir;

11. Mövsümi məşğulluq - kənd təsərrüfatında, tikintidə, meşə tedarükündə, balıqçılıqda, şəkər sənayesində, istirahət zonalarında və il ərzində eyni dərəcədə gərginliklə işləməyən digər sahələrdə mövsümi işlərlə bağlıdır.

Cədvəl 5: Məşğulluq və işsizlik, min nəfər

		2015	2016	2017	2018	2019	2020
İqtisadi fəal əhali	Cəmi	4380,1	4587,4	4626,1	4688,4	4757,8	4840,7
	qadın	2111,3	2257,7	2271,4	2293,1	2321,8	2365,0
	kişi	2268,8	2329,7	2354,7	2395,3	2436,0	2475,7
Məşğul əhali	Cəmi	4062,3	4329,1	4375,2	4445,3	4521,2	4602,9
	qadın	1957,6	2101,7	2125,2	2153,5	2183,7	2226,8
	kişi	2104,7	2227,4	2250,0	2291,8	2337,5	2376,1
İşsizlər	Cəmi	317,8	258,3	250,9	243,1	236,6	237,8
	qadın	153,7	156,0	146,2	139,6	138,1	138,2
	kişi	164,1	102,3	104,7	103,5	98,5	99,6
İşsiz statusu alan şəxslər	Cəmi	56,3	39,0	38,3	36,8	36,2	28,7
	qadın	29,1	17,0	16,5	15,5	15,0	11,3
	kişi	27,2	22,0	21,8	21,3	21,2	17,4

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

İşçi qüvvəsinin iştirak göstəricisi ölkənin insan resurslarının həcmi və tərkibini müəyyən edən amillərin tədqiqində, həmçinin gələcək əmək təklifinin proqnozlaşdırılmasında mərkəzi rol oynayır. Məlumat həmçinin ərazidə siyasətin işlənilib hazırlanması üçün istifadə olunur. Məşğulluq, peşə təhsili ehtiyaclarının müəyyən edilməsi, kişi və qadınların gözlənilən əmək ömrünün hesablanması, habelə iqtisadi fəaliyyətə daxil olan və çıxan əhəlinin nisbəti sosial təminat sistemlərinin maliyyə planlaşdırılması üçün vacib məlumatlardır. Göstərici həm də əmək bazarında əhəlinin müxtəlif qruplarının davranışını qiymətləndirməyə imkan verir. İşçi qüvvəsində iştirak səviyyəsi və strukturu müxtəlif əhəli qruplarında bir-birindən fərqlənə bilən məşğulluq imkanlarından və gəlir tələblərindən asılıdır. Məsələn, tədqiqatlar göstərmişdir ki, qadınların iş qüvvəsində iştirak nisbətləri yaşa, ailə vəziyyətinə və təhsil səviyyəsinə görə sisteməlik şəkildə dəyişir. Şəhər və kənd əhəlisinin, eləcə də müxtəlif sosial-iqtisadi qrupların iştirak səviyyələrində də əhəmiyyətli fərqlər müşahidə olunur.

Cədvəl 1: Azərbaycan və Türkiyədə qadın və kişilərin işçi qüvvəsində iştirak nisbətlərinin müqayisəsi

	Türkiyə	Azərbaycan	il
İşçi qüvvəsində iştirak nisbəti (%) (qadın)	29	59,3	2019
İşçi qüvvəsində iştirak nisbəti (%) (kişi)	65,6	66,7	2019
Ümumi səviyyə	46,8	62,9	2019

Mənbə: ilo.org/ilostat, 2019, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəldən də göründüyü kimi, 2019-ci ilin sonunda Türkiyənin ümumi işçi qüvvəsinə qoşulma nisbəti 46,8% təşkil edir. Gender üzrə işçi qüvvəsində iştirak nisbəti qadınlar üçün 29%, kişilər üçün isə 65,6% təşkil edir. Eyni zamanda, Azərbaycanda işçi qüvvəsində iştirak səviyyəsi 62,9% təşkil edir. İşçi qüvvəsində iştirak səviyyəsi qadınlar üçün 59,3%, kişilər üçün isə 66,7% təşkil edir. İki ölkənin əmək bazarını gender baxımından müqayisə etdikdə məlum olur ki, kişilərlə qadınlar arasında məşğulluq fərqi Azərbaycan üçün keçərli deyil. Kişilərin və qadınların işçi qüvvəsində iştirak nisbəti arasındakı fərq cəmi 7,4% təşkil edir. Bu məlumatların işığında belə nəticəyə gəldi ki, qadınlar arasında bərabərlik və kişilər Azərbaycanın işçi qüvvəsində iştiraka bərabərdir. Türkiyədə kişi və qadınların işgücündə iştirak nisbətləri arasındakı fərq 36,6% təşkil edir. Bu böyük boşluq qadınların işçi qüvvəsində iştirakının aşağı səviyyədə qaldığını və kişi və qadınların işə sosial baxışlarının fərqli olduğunu göstərir. Araşdırmalar göstərib ki, bir çox kişi qadınların işinə qarşıdır. Şəhər həyatında bu baxışı mənimsəyən kişilər iqtisadi sıxıntı səbəbindən qadınlara ancaq müəyyən işlərdə işləməyə icazə verə bilər (Азизова Г.А. 2015).

Covid-19-un yeni ştammları ortaya çıxdığından, qlobal iqtisadiyyatın özü ən yaxşı vəziyyətdə olmaqdan uzaqdır. Koronavirus infeksiyasının yüksək yoluxucu variantlarının ortaya çıxması fonunda yeni kilidlərin tətbiq olunma ehtimalı yüksək olaraq qalır. Əgər sərt karantin olarsa, Azərbaycan iqtisadiyyatı bundan böyük zərər görəcək. Bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatının sürətlə bərpa ilə bağlı mövcud olan o ürkək ümidlər hadisələrin belə inkişafı ilə sadəcə olaraq yox olacaq. Dünyadakı vəziyyətdən və ölkə hökumətinin hansı qərarlar qəbul edəcəyindən çox

şey asılı olacaq. Ona görə də iqtisadiyyatın nə vaxt bərpa olunacağı barədə danışmaq hələ tezdir (<https://www.stat.gov.az/source/labour/>).

2020-ci ildə pandemiya ərafəsində Azərbaycan Nazirlər Kabineti koronavirusdan zərər çəkmiş sahibkarlıq subyektlərinə və əhaliyə maliyyə dəstəyinin göstərilməsi ilə bağlı Tədbirlər Paketini təsdiq edib. Qlobal pandemiyanın və dünya bazarında enerji daşıyıcılarının qiymətlərinin kəskin ucuzlaşmasının sahibkarlığa, məşğulluğa və ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsirinin azaldılması üzrə tədbirlər planında qarşıya qoyulan məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün 1 milyard manat (588 milyon ABŞ dolları) vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulub.

Sənədə əsasən, 300 min özəl sektor işçisinin əməkhaqqının bir hissəsinin ödənilməsi üçün dövlət büdcəsindən 215 milyon manat (126 milyon dollar) ayrılması nəzərdə tutulur. Daha 80 milyon manat (47 milyon dollar) isə 300 min mikro sahibkara maliyyə dəstəyinin göstərilməsi üçün istifadə olunmuşdur. Böhranın məşğulluğa təsirini azaltmaq üçün aprel-may aylarında 200 min işsiz şəxsə minimum 190 manat (112 ABŞ dolları) yaşayış minimumu ödənilmişdir. Sənədə əsasən, aprel-may aylarında ayda 300 manat (176 ABŞ dolları) ödənilməklə daha 50 min işsiz vətəndaş ictimai işlərə cəlb olunmuşdur.

2020-ci il ərzində sərnişindaşıma sektoruna zəruri maliyyə dəstəyinin göstərilməsi üçün dövlət büdcəsindən 280 milyon manat (165 milyon ABŞ dolları), sosial ipoteka sistemində əlavə olaraq 90 milyon manat (53 milyon dollar) ayrılması nəzərdə tutulub (<https://www.stat.gov.az/source/labour/>).

2020-ci ildə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyindən bildirilib ki, müavinətlərin verilməsi üçün işsizlərin qeydiyyatı yalnız elektron qaydada həyata keçirilib. 190 manat məbləğində birdəfəlik müavinət verilərkən müraciət edənlərin ailə gəlirlərinin məbləği nəzərə alınıb. Bu cür müavinətləri 200 min insan ala bilib. Artıq ilk 10 min işsiz üçün müavinətlər banklara və poçt şöbələrinə köçürülüb.

III FƏSİL. KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ MƏŞĞULLUQ VƏ İŞSİZLİYİN STATİSTİK QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. Əmək bazarında pandemiya şəraitində məşğulluq və işsizliyə təsir edən proseslərin statistik təhlili

COVID-19 sağlamlıq pandemiyasının gətirdiyi yeni qlobal tənəzzül iqtisadiyyatlara və əmək bazarlarına təsir etdiyi üçün milyonlarla işçi iş daxilində və işdən kənarında həyatlarını, rifahını və məhsuldarlığını kökündən dəyişdirən dəyişikliklərlə üzləşdi. Bu dəyişikliklərin müəyyən edici xüsusiyyətlərindən biri onların asimmetrik təbiəti - onsuz da əlverişsiz əhaliyə sürət ilə təsir etməsidir.

Yarım onillik ərzində Dünya İqtisadi Forumu Dördüncü Sənaye İnqilabının əmək bazarına təsirini izlədi, işçilərin yerdəyişməsinin potensial miqyasını, iş yerlərində azalan rollardan yeni rollara keçidin gücləndirilməsi strategiyalarını müəyyən etdi. Hesabatın 2018-ci il nəşrindən sonra iş dünyasına daha çox texnoloji müdaxilə istiqamətində fundamental irəliləyiş yalnız iki il ərzində sürətləndi. Mövcud iqtisadi tənəzzülün təsiri altında işin texnoloji artırılması istiqamətində əsas meyillər sürətlənib. 2016 və 2018-ci illərdə işlənmiş “İşlərin Gələcəyi” metodologiyasına əsaslanaraq, İşlərin Gələcəyi Hesabatının bu 2020-ci il üçün üçüncü nəşri işin davam edən texnoloji təkmilləşdirməsi, yaranan və pozulmuş iş və bacarıqlar, kütləvi yenidən ixtisaslaşdırma və ixtisasartırmanın proqnozlaşdırılan genişlənməsinə dair qlobal icmal təqdim edir (Mehbaliyev S.S., İsgəndərov R.K. 2002).

Son onillikdə bir sıra yenilikçi, inkişaf etməkdə olan texnologiyalar Dördüncü Sənaye İnqilabının başlanğıcından xəbər verdi. Bu texnologiyaların yaratdığı imkanları ələ keçirmək üçün özəl sektorda bir çox şirkətlər strateji istiqamətlərinin yenidən istiqamətləndirilməsinə başladılar. 2025-ci ilə qədər maşınların və alqoritmlərin imkanları əvvəlki illərə nisbətən daha geniş şəkildə istifadə ediləcək və maşınların yerinə yetirdiyi iş saatları insanların işlədiyi vaxta uyğun olacaq. İşin artırılması geniş sənaye və coğrafiyalar üzrə işçilərin məşğulluq perspektivlərini

pozacaq. Future of Jobs Sorğunun yeni məlumatları göstərir ki, bir şirkətin işçi qüvvəsinin orta hesabla 15%-i 2025-ci ilə qədər üfüqdə pozulma riski altındadır və işçilərin orta hesabla 6%-nin tamamilə yerdəyişməsi gözlənilir.

İşlərin Gələcəyi Sorğunu cavablandırان işəgötürənlər hazırkı fəaliyyətlərində işçiləri dəstəkləməyə həvəslidirlər və həmin işçilərin 46%-ə qədərini hazırkı iş yerlərindən yeni işə keçmək niyyətindədirlər. Bundan əlavə, şirkətlər 2025-ci ilə qədər işçilərin öz rollarını effektiv şəkildə yerinə yetirmələri üçün lazım olan bacarıqların 44%-nin dəyişəcəyini dərk edərək, işçilərin əksəriyyətinə (73%) yenidən ixtisas və bacarıqların artırılması imkanları təqdim etməyə çalışırlar. İşlərin Gələcəyi Hesabatının bu birinci fəslində sonrakı bölmələr keçmiş tənəzzüllər kontekstində və Dördüncü Sənaye İnqilabı kontekstində 2020-ci il COVID-19 iqtisadi tənəzzülü ilə əlaqədardır. Onlar bu sağlamlıq şokunun əmək bazarına təsirini nəzərdən keçirir, onun asimmetrik təbiətinə xüsusi diqqət yetirirlər. 2-ci fəsil texnoloji mənimsənilmə yolunu, iş keçidlərinin miqyasını və dərinliyini və 2024-cü ilə qədər üfüqdə mövcud olan və planlaşdırılan öyrənmə təminatlarını nəzərə alaraq İşlərin Gələcəyi Sorğunun ən son sübutlarını təsvir edir. Nəhayət, Fəsil 3 bu cərəyan edən tendensiyalara proaktiv uyğunlaşmanı dəstəkləyə bilən dövlət və özəl sektor siyasət və təcrübələrini nəzərdən keçirir. Xüsusilə, fəsilə iş yerlərinin dəyişdirilməsi mexanizmləri, həm hökumət daxilində, həm də biznes daxilində belə uyğunlaşmanı dəstəkləyə biləcək öyrənmə təşkilatı və strukturların yaradılmasının imperativləri təsvir edilmişdir (Candan H.E. 2016).

İşlərin Gələcəyi Hesabatının bu buraxılışı iki əkiz hadisənin - Dördüncü Sənaye İnqilabının başlanğıcı və daha geniş sosial və iqtisadi bərabərsizliklər kontekstində COVID-19 tənəzzülünün təsirini nəzərdən keçirir. O, daha ədalətli və firavan iş gələcəyinə doğru işçi keçidlərini dəstəkləmək üçün effektiv təcrübələr və siyasətlər haqqında yeni anlayışlar təqdim edir. Bərabərsizliklər və yeni iş dünyasının tələblərinə ləng uyğunlaşma ilə dolu olan iqtisadiyyatlarda yaxşı iş yerləri vasitəsilə iqtisadi tərəqqi və ictimai tərəqqi imkanlarını müjdələyə bilən “Böyük Yenidənqurmaya” getdikcə daha böyük ehtiyac var.

İşsiz statusu alan şəxslərin sayının 0,4%-i 15-19 yaşda olan şəxslərin, 12,8%-i 20-24 yaş qrupunun, 34,9%-i 25-29 yaşda olan şəxslərin, 0,9%-i pensiya qabağı yaşda olan şəxslərin, 51%-i isə əmək qabiliyyətli yaşda olan digər şəxslərin payına düşür.

Cədvəl 6: Məşğulluq və işsizlik 15-29 yaşlı iqtisadi fəal və iqtisadi qeyri-fəal əhali (əhəlinin iqtisadi fəallığına dair seçmə statistik müayinənin məlumatlarına əsasən, min nəfər)

	İqtisadi fəal əhali		o cümlədən				İqtisadi qeyri-fəal əhali	
	2018	2019	Məşğul əhali		İşsiz əhali		2018	2019
	2018	2019	2018	2019	2018	2019	2018	2019
Cəmi								
15-29 yaşlı	1274,7	1302,5	1150,6	1177,5	124,1	125,0	853,3	838,0
15-19 yaşlı	98,3	98,8	82,8	83,4	15,5	15,4	380,1	386,2
20-24 yaşlı	486,7	489,3	423,0	425,8	63,7	63,5	284,5	283,6
25-29 yaşlı	689,7	714,4	644,8	668,3	44,9	46,1	188,7	168,2
Kişilər								
15-29 yaşlı	672,5	686,3	619,4	632,6	53,1	53,8	378,0	382,7
15-19 yaşlı	56,3	54,7	48,1	46,8	8,2	7,9	178,5	180,6
20-24 yaşlı	256,9	261,1	229,1	233,1	27,8	28,1	138,7	140,5
25-29 yaşlı	359,3	370,5	342,2	352,7	17,1	17,8	60,8	61,6
Qadınlar								
15-29 yaşlı	602,2	616,2	531,2	544,9	71,0	71,2	475,3	455,3
15-19 yaşlı	42,0	44,1	34,7	36,6	7,3	7,5	201,6	205,6
20-24 yaşlı	229,8	228,2	193,9	192,7	35,9	35,4	145,8	143,1
25-29 yaşlı	330,4	343,9	302,6	315,6	27,8	28,3	127,9	106,6

Mənbə: "Azərbaycan gəncləri 2019" Statistik məcmuə. Bakı, 2019, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Əsrlər boyu texnoloji, sosial və siyasi transformasiyalar iqtisadiyyatları və fərdlərin dolanışıq imkanlarını formalaşdırmışdır. Birinci və ikinci Sənaye İnqilabları köhnə texnologiyalar üzərində inkişaf etmiş və buxar, kömür və fabrik istehsalının gücündən istifadə edə biləcək yeni maşınlar, yeni iş üsulları və bacarıq

dəstlərinə yeni tələbat yaradan peşələri yerindən oynatdı. İstehsalın transformasiyası nəticədə yeni peşələrin və yeni iş üsullarının yaranmasına səbəb oldu ki, bu da fərdlər arasında ilkin iş yerlərinin dəyişdirilməsinə baxmayaraq, nəticədə daha böyük rifaha yol açdı. 2018-ci ildə biz Dördüncü Sənaye İnqilabının əmək bazarına təsirinin sabit məşğulluq səviyyəsini qorumaqla idarə oluna biləcəyini təklif etsək də, cari 2020-ci il qlobal tənəzzül qısamüddətli və uzunmüddətli fasilələrin bir-birinə qarışdığı “yeni norma” yaratdı.

2021-ci ildə ölkəmizdə iqtisadi fəal əhalinin 5%-i, yəni 243,7 min nəfəri işsizlərin payına düşmüşdür. İşsizlərin 102,6 min nəfəri kişilərə aiddir. Bu işsizlik sayında kişilər üzrə 2015-ci ilə görə 3,1% azalmanı ifadə edir. İşsizlərin sayında 141,1 min nəfər qadınlara aid olmuşdur. Bu isə kişilərə nisbətən qadınlarda işsizlik səviyyəsinin daha yüksək olduğunu göstərir. Ümumi işsiz sayında qadınlar kişilərə nisbətən 16% çoxdur. Məşğulluq xidmətləri orqanlarında işsiz statusu alan şəxslər 2015-ci ilə nisbətən 0,7% azalmış və on il ərzində 0,6%-ə düşmüşdür. Məhz bu səbəbdən işsizliyə görə müavinət alanların sayında da azalma baş vermiş və 2021-ci ildə bu say 1543 nəfər olmuşdur.

Cədvəl 7: İqtisadi fəal əhali

		2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
İqtisadi fəal əhalinin sayı (cəmi, min nəfər)	Cəmi	4380,1	4587,4	4626,1	4688,4	4757,8	4840,7	4915,3
	kişi	2268,8	2329,7	2354,7	2395,3	2436,0	2475,7	2510,8
	qadın	2111,3	2257,7	2271,4	2293,1	2321,8	2365,0	2404,5
İqtisadi fəal əhalinin ümumi sayında məşğul olanlar (cəmi, min nəfər)	Cəmi	4329,1	4375,2	4445,3	4521,2	4602,9	4671,6	
	kişi	2227,4	2250,0	2291,8	2337,5	2376,1	2408,2	
	qadın	2101,7	2125,2	2153,5	2183,7	2226,8	2263,4	
İşsizlər (cəmi, min nəfər)	Cəmi	317,8	258,3	250,9	243,1	236,6	237,8	243,7
	kişi	164,1	102,3	104,7	103,5	98,5	99,6	102,6
	qadın	153,7	156,0	146,2	139,6	138,1	138,2	141,1
Məşğulluq xidmətləri orqanlarında işsiz statusu alan şəxslər (cəmi, nəfər)	Cəmi	56343	38966	38330	36791	36206	28690	188877
	kişi	27265	21979	21851	21298	21188	17383	177728
	qadın	29078	16987	16479	15493	15018	11307	11149
İşsizliyə görə müavinət alanlar (cəmi, nəfər)	Cəmi	2087	87	1002	934	636	1613	1543
	kişi	1316	70	671	611	437	1122	1087
	qadın	771	17	331	323	199	491	456

Mənbə: Cədvəl Statistik məcmuənin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

Koronavirusun yayılması ilə əlaqədar iqtisadi vəziyyətin pisləşməsi və neftin qiymətinin aşağı düşməsi əmək bazarına ən ciddi ziyan vurub, işsizliyin artmasına və cəmiyyətin sosial rifah səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb olub. Dünyanın hər yerində olduğu kimi, Azərbaycanda da fərdi sahibkarlıq sahəsi ən çox zərər çəkmiş sahələr sırasındadır. Bu neqativ halın aradan qaldırılması üçün ölkədə işsizlərin dəstəklənməsi, yeni iş yerlərinin açılması, sahibkarlıq subyektlərinin güzəştli maliyyələşdirilməsi istiqamətində bir sıra tədbirlər həyata keçirilir. Bu gün vətəndaşların məşğulluğunun ən səmərəli vasitəsi Azərbaycanda artıq dördüncü ildir ki, uğurla həyata keçirilən özünüməşğulluq proqramıdır.

21-ci əsrdə sənayenin və yüksək texnologiyaların sürətli inkişafına baxmayaraq, işsizlik hələ də bazar iqtisadiyyatının qaçılmaz yoldaşı olaraq qalır və qlobal böhranlar dövründə nəzərəcarpacaq dərəcədə artmaqdadır. Xüsusilə, bu neqativ proseslər 2020-ci ilin əvvəlində COVID-19 pandemiyası və neft bazarının çöküşü ilə əlaqədar nəzərəcarpacaq dərəcədə güclənib. Beynəlxalq Valyuta Fondunun fikrincə, qlobal iqtisadi böhranın güclənməsi hökumətlərdən kütləvi işsizliyin qarşısını almaq və yeni iş yerləri yaradan biznes təşəbbüslərini dəstəkləmək üçün çox milyard dollarlıq layihələr həyata keçirməyi tələb edəcək. Xüsusilə, ABŞ və Avropa İttifaqında karantin aradan qaldırılmasından sonrakı dövrdə əmək bazarının mobilliyini və çevikliyi təşviq etmək məqsədilə özünüməşğulluğun inkişafı üçün bir sıra yeni layihələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur (Candan H.E. 2016).

Burada qeyd etmək yerinə düşər ki, dövlətimizin başçısının 2016-cı ildə imzaladığı “Əhalinin özünüməşğulluğu sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” Sərəncam Azərbaycanda mikrobiznesin maliyyələşdirilməsi proqramının dövlət səviyyəsində başlanması üçün başlanğıc nöqtəsi oldu. Proqramın əsas məqsədi özünütəminat mexanizmlərinin tətbiqi və sahibkarlığın inkişafı yolu ilə dövlət ünvanlı sosial yardımdan asılı olmayan şəxslərin sayının mərhələli şəkildə artırılmasını təmin etməkdir. Özünüməşğulluq proqramı eyni vaxtda bir neçə makroiqtisadi və sosial məqsədə nail olmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur - davamlı gəlir mənbələri hesabına ailə büdcəsinin formalaşmasını təmin etmək, mikro

sahibkarlığın inkişafına kömək etmək, yoxsulluğun azaldılması, bu da birlikdə multiplikativ təsir göstərəcəkdir.

Cədvəl 8: 2018-2019-cu illər ərzində Dövlət Məşğulluq Xidmətləri Orqanlarına müraciət edənlər (müqayisəli)

Göstəricinin adı	2018	2019	Mütləq müqayisə, nəfər
Müraciət edənlərin sayı	59252	204283	145031
İşsiz statusu alanların sayı	3520	11010	7490
İşsizlik müavinəti alanların sayı	3844	11552	7708
İşə düzələnlərin sayı	28936	56631	27695
Müxtəlif səbəblərdən qeydiyyatdan çıxanların sayı, o cümlədən:	22418	39747	17329
İşsiz statusu olanlar	472	6915	6443
Dövrün sonuna qeydiyyatda olan işaxtaranların sayı, o cümlədən:	119119	227024	107905
İşsiz statusu olanlar	28877	32972	4095
İşsizlik müavinəti alanlar (ödəmələrin sayı), o cümlədən:	23319	68177	44858
Minimum məbləğdə alanların sayı (ödəmələrin sayı)	5472	18846	13374
Peşə kurslarına cəlb edilənlərin sayı, o cümlədən:	4147	3352	-795
İşsiz statusu olanlar	2	6	4
Peşəni başa çatdıranların sayı, onlardan:	3738	3570	-168
İşə düzələnlərin sayı	1583	1223	-360
İctimai işə cəlb olunanların sayı, o cümlədən:	1626	1147	-479
İşsiz statusu olanlar	41	0	-41

Mənbə: Cədvəl www.mlspp.gov.az məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Bir sıra beynəlxalq təşkilatların hesablamalarına görə, Azərbaycan özünüməşğulluq proqramlarına cəlb olunan vətəndaşların sayı və maliyyə vəsaitlərinin həcminə görə Cənubi Qafqaz regionunda ən yaxşı göstəricilər nümayiş etdirir. Belə proqramların əsasən xarici qrantlar hesabına həyata keçirildiyi regiondakı qonşulardan fərqli olaraq, Azərbaycanda ailələr dövlətdən ünvanlı maddi yardım alır, biznes planına uyğun olaraq avadanlıq, material və xammalla da təmin olunurlar. Eyni zamanda, Azərbaycanda həyata keçirilən proqram yerli xarakterli deyil, ölkənin bütün regionlarını əhatə edir. O, işsizlərə mikro və kiçik müəssisələrin - əsasən fermer təsərrüfatlarının, habelə ticarət və vasitəçilik sahəsində, ictimai iaşə, turizm, təhsil, xidmət və digər xidmətlər (Həsəni Y.H., Musayeva C.Q. 2021).

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Məşğulluq Xidmətinin söyləri nəticəsində kiçik, lakin uğurlu bizneslərini qurmağa nail olmuş Azərbaycan vətəndaşlarının sayı dinamik şəkildə artır. Belə ki, 2018-ci ildə 1232 ailə bu proqrama cəlb edilib. Bir ildən sonra bu rəqəm artıq 7267, maliyyələşmənin həcmi isə 35 milyon manat təşkil edib. 2020-ci il özünüməşğulluq proqramı layihələrinə cəlb olunanların sayı 10352 nəfərə çatıb ki, onların da demək olar ki, 62 faizi sosial cəhətdən həssas qrupların nümayəndələridir. Kursları müvəffəqiyyətlə bitirənlərin hamısına biznes planlarına uyğun mal və materiallar verilmiş, verilmiş aktivlərdən istifadə etməklə artıq üç il ərzində ölkədə 12 mindən çox mikro sahibkarlıq subyekti yaradılmışdır.

Ötən illərdə özünüməşğulluq proqramının icrası zamanı əldə olunan uğurlar bu il bu sahəyə ayrılan vəsaitin xeyli artırılmasına əsas verir. Belə ki, İşsizlikdən Sığorta Fondunun 2020-ci il büdcəsində bu məqsədlər üçün 70 milyon manatdan artıq vəsait ayrılıb.

Heydər Əliyev Fondunun “Regional İnkişaf” ictimai birliyi özünüməşğulluq proqramının inkişafına fəal yardım göstərir, hər il 250 ailəni bu proqrama cəlb edir. Bununla belə, ən böyük effekti 2020-2025-ci illərdə 22 min ölkə vətəndaşına öz kiçik biznesini açmağa imkan verən 14 il müddətinə 100 milyon ABŞ dolları məbləğində güzəştli kredit ayıran Dünya Bankı ilə əməkdaşlıq təmin edəcək. Dünya Bankının özünüməşğulluq proqramında iştirakı həyata keçirilən layihələrin şəffaflığını və səmərəliliyini artıracaq, həmçinin müxtəlif peşə və biznes növlərinin nümayəndələrinin fəaliyyət imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirəcək.

COVID-19 böhranının başlanğıcından bəri BƏT milli hökumətləri iş dünyasındakı vəziyyət haqqında məlumatlandırmaq üçün söylərini artırdı. Bu iş üç əsas istiqamətdə həyata keçirilirdi.

Birinci istiqamət. Pandemiyanın müxtəlif ölkələrdə iş dünyasına təsirini təhlil edən BƏT-in analitik materiallarının müntəzəm nəşri. Bu materiallar İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (OECD) İqtisadi Görünüş, Economist Intelligence Unit və milli statistika idarələrinin məlumatlarına əsaslanan analitik

monitorinqin nəticəsidir. BƏT də iqtisadi və riyazi alətlərdən istifadə edərək öz proqnozlarını verir.

İkinci istiqamət. Həm işçilər, həm də işəgötürənlər üçün böhranın şiddətini minimuma endirmək üçün müxtəlif ölkələrin milli hökumətləri tərəfindən görülən tədbirləri qiymətləndirmək və məlumat mübadiləsi aparmaq məqsədilə müxtəlif səviyyələrdə və formatlarda müntəzəm onlayn seminarlar. Seminarlar pandemiyanın iş dünyasına təsiri ilə bağlı qlobal müzakirənin əsasını qoydu. Milli hökumət rəhbərlərinin iştirakı ilə belə bir qlobal müzakirə 2020-ci ilin iyulunda baş tutdu (Həsənlı Y.H., Musayeva C.Q. 2021).

İnkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatları eyni sürətlə reaksiya verdilər, lakin onların fiskal tədbirləri daha təvazökar oldu. İnkişaf etməkdə olan və inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarda maliyyə yardımları ÜDM-in orta hesabla 2,3%-ni təşkil edib ki, bu da onların daha az əlverişli mövqeyini əks etdirir. Onların birlikdə gördüyü tədbirlər qlobal fiskal cavabın yalnız 2,5%-ni təşkil edir. Onların kifayət qədər məhdud resursları əsasən həssas müəssisələrə dəstək olmaq, ödənişləri təxirə salmaq və birbaşa pul köçürmələri (əsasən xüsusi müavinətlər və qrantlar) vasitəsilə ən həssas qruplara təcili yardım göstərmək üçün istifadə edilmişdir. Bu səylərə baxmayaraq, işsizlik müavinətlərinin və digər sosial müdafiə proqramlarının məhdud əhatə dairəsi inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlarında, xüsusilə qeyri-formal iqtisadiyyatda olan işçilər və ev təsərrüfatlarında zərərin qarşısını almaq üçün bir çox çətinliklər yaratmışdır. Bir çox aşağı gəlirli ölkələrdə vəziyyət daha da çətinləşir, çünki büdcə sahəsi son dərəcə məhduddur. Bu məhdud maliyyə sahəsi əmtəə qiymətlərinin kəskin azalması ilə daha da tükənmişdir. Pul siyasəti baxımından bir çox inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatı faiz dərəcələrini daha da aşağı salmaq potensialına malikdir. Buna görə də, bu ölkələrdə pul siyasətinin ötürülməsi mexanizminin məhdudiyyətlərini nəzərə alaraq, resursları səfərbər etməyin davamlı və səmərəli yollarını tapmaq üçün daha çox səy göstərmək lazımdır. Bundan əlavə, müdaxilələrin geniş xarakteri və zəruri təxirəsalınmazlığı səbəbindən bütün

regionlar və gəlir qrupları üzrə ölkələrdə siyasətin həyata keçirilməsində çoxlu problemlər yaranmışdır.

Ümumiyyətlə, tədbirlərin həyata keçirilməsi güclü institusional strukturların mövcud olduğu yerlərdə daha rəvan gedirdi: yaxşı inkişaf etmiş və yaxşı resurslu sosial təhlükəsizlik şəbəkələri, səmərəli vergi sistemi, yaxşı kapitallaşdırılmış bank sektoru və güclü dövlət investisiya bankları. Bəzi ölkələr artıq mövcud olan qurumları yeni iş bölgüsü sxemləri, öz-özünə işləyənlərə dəstəyin artırılması və ödənişlər və zəmanətlər üçün meyarların müəyyən edilməsi kimi yenilikləri tətbiq etmək üçün uyğunlaşdırıblar. Bir çox ölkələr mövcud sosial müdafiə mexanizmlərini səfərbər etməklə, genişləndirməklə və uyğunlaşdırmaqla tez cavab verə bilmişlər. Məsələn, 16 iyun 2020-ci il tarixinə dünyanın 200 ölkə və ərazisində müxtəlif sahələrdə, o cümlədən sağlamlığın və gəlirlərin qorunması, işsizlikdən qorunmaq və iş yerlərinin qorunması üzrə 1166 sosial müdafiə tədbiri elan edilib.

Innovativ yanaşmalar həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə cavabların vaxtında və effektivliyini təmin etmişdir. Məsələn, rəqəmsal texnologiyalar və mobil telefonlar bir çox ölkələrdə, o cümlədən sosial müdafiə müavinətlərinin qeydiyyatı və ödənilməsi üçün geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələr (məsələn, Qana və Nigeriya) beynəlxalq humanitar fondları və pul köçürmələrini əhalinin ən həssas təbəqələrinə yönəltmək üçün xüsusi mexanizmlər yaratmışlar.

BƏT ekspertləri qeyd edirlər ki, dünyada görülən fəvqəladə və görünməmiş tədbirlərə baxmayaraq, COVID-19 böhranının əmək bazarlarına vurduğu zərər çox böyükdür və iş dünyasında siyasətçilər üçün ciddi problemlər yaradır. 2020-ci ilin ikinci yarısında və ondan sonrakı dövrdə əmək bazarının faktiki performansını onların etdikləri seçimlərdən, eləcə də gələcək pandemiya ssenarisindən asılı olacaq. Üstəlik, yaxın müddətdə qəbul edilən qərarlar iş dünyası üçün uzunmüddətli nəticələrə səbəb ola bilər. Bütün ölkələr müxtəlif çətinliklərlə üzləşəcək. Onların qarşısında duran vəzifələrin ciddiliyi, istifadə edə biləcəkləri

alətlər və resurslar əhəmiyyətli dərəcədə dəyişəcəkdir. Lakin əksər ölkələr bir sıra əsas problemləri həll etməli olacaqlar (Həsəni Y.H., Musayeva C.Q. 2021).

Birincisi, optimal və davamlı əmək bazarı nəticələrinə nail olmaq üçün sağlamlıq, iqtisadi və sosial siyasətlərin düzgün tarazlığının və ardıcılığının tapılması. Nəticə həmişə uğurlu olmasa da, pandemiyanın başlanğıcından virusun qarşısının alınması və yayılmasının dayandırılması hər şeydən vacib idi. Bu, əhəmiyyətli iqtisadi və sosial xərclərə səbəb oldu, lakin başqa cür davamlı bərpa mümkün deyil. Bu gün milli hökumətlərdən getdikcə daha çox iş yerlərinin açılması, orada sağlamlıq tədbirlərinin tətbiqi və normal fəaliyyətini bərpa edə bilməyən müəssisələrə və işçilərə dəstəyin davam etdirilməsi və ya geri götürülməsi ilə bağlı çətin qərarlar qəbul edilməsi tələb olunur. Bu cür qərarların qəbulu dövlətin və özəl sektorun məhdudiyyətləri genişləndirmək xərcləri və vaxtından əvvəl hərəkətlərin pandemiyanın yeni dalğasına səbəb ola biləcəyi qorxusu səbəbindən getdikcə çətinləşir.

İkincisi, resurslar getdikcə azaldıqca tələb olunan miqyasda siyasət tədbirlərinin həyata keçirilməsi və davam etdirilməsi. Pandemiya zamanı iqtisadi fəallığı, iş yerlərini, biznesləri və gəlirləri qorumaq üçün “nə lazımdırsa” edilməsinin zəruriliyini başa düşmək hökumətləri əvvəllər müəyyən edilmiş maliyyə və monetar hədəfləri dəyişdirməyə vadar etdi. Yaxın aylarda pandemiya azalsa belə, bir çox ölkələr yüksək borc səviyyələri və son dərəcə məhdud pul siyasəti məkanı ilə üzləşəcək. Əmək bazarlarına davamlı ziyan və yaxın gələcəkdə hökm sürən çətin global iqtisadi mühit onu göstərir ki, dayanıqlı bərpa üçün belə görünməmiş şəraitdə belə dəstək tədbirləri davam etdirilməlidir. 2008-2009-cu il maliyyə böhranından sonra baş verən kimi vaxtından əvvəl fiskal konsolidasiya onsuz da zəif olan əmək bazarlarında sabitliyi poza bilər.

Üçüncüsü, həssas və ağır zərbələrə məruz qalan əhalinin dəstəklənməsi və əmək bazarında daha ədalətli nəticələrin təmin edilməsi. Pandemiya bərabərsizliyi və iş dünyasının digər problemlərini gündəmə gətirib. Həmçinin, cəmiyyət pandemiya qalib gəlmək üçün fəaliyyəti çox vacib olan tibb işçilərinin, sosial təminat işçilərinin, təmizlik işçilərinin, ev işçilərinin çətin və qiymətləndirilməyən

əməyinə münasibətini yenidən nəzərdən keçirib. Əgər əhalinin ən həssas və həssas təbəqələrinin vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına lazımi diqqət yetirilməzsə, bərpa prosesləri mövcud bərabərsizliklərin kəskinləşməsi riski yarada bilər. Bugünkü reallıqlarda o, işəgötürənlər və iş axtaranlar arasında tələb və təklifin yenidən bölüşdürülməsi ilə üzləşir. Bu dəyişikliklər arasında pandemiya, özünü-təcrid və çətin iqtisadi vəziyyət zamanı müşahidə olunan bir neçə əsas nümunəni qeyd etmək ədalətlidir (Həsənlı Y.H., Musayeva C.Q. 2021):

- ❖ Kadrların optimallaşdırılması və şirkət işçilərinin ixtisarı;
- ❖ İşçilərin gəlirlərinin azaldılması;
- ❖ Vakansiyaların azaldılması və iş təkliflərinin geri götürülməsi;
- ❖ Əmək bazarında işəxtaranların aktiv sayının artması;
- ❖ İş axtaranlar üçün iş axtarış vaxtının artırılması;
- ❖ Ərizəçilər üçün tələblərin və onların seçim meyarlarının dəyişdirilməsi.

3.2. Koronavirus pandemiyası şəraitində işsizliyin tənzimlənməsi

Koronavirus infeksiyası pandemiyasının yaratdığı böhranın hüquqi və sosial-iqtisadi nəticələrinin qiymətləndirilməsi və qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflərin hazırlanması üçün modelləşdirmə metodundan və sosial-hüquqi eksperimentlərdən istifadə olunacaq. Tədqiqat koronavirus pandemiyası zamanı qanunun iqtisadi təhlilinin tətbiqini nəzərdə tutur. Müsbət yanaşmadan istifadə edilməklə, mövcud tənzimləmənin iqtisadi və sosial reallıqlara uyğunluğu müəyyən ediləcək. Müsbət yanaşmadan istifadə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələr verməyə imkan verəcək. Pandemiyanın hüquq sistemlərinin inkişafına təsirinin öyrənilməsi prosesində böhran vəziyyətində sosial-iqtisadi münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinə inteqrasiya olunmuş fənlərarası yanaşmanın inkişaf etdirilməsi gözlənilir. Tədqiqatlar zamanı dövlətin antiböhran tədbirlərinin sosial-iqtisadi münasibətlərə təsirinin qısa və uzunmüddətli perspektivdə təhlili sosial-iqtisadi transformasiyaların potensialını böyük çağırışa cavab kimi qiymətləndirməyə imkan verəcək. Hər bir maddəni daha ətraflı nəzərdən keçirək (Həsənlı Y.H., Musayeva C.Q. 2021).

Müşahidə 1. Kadrların geniş şəkildə optimallaşdırılması.

Yoluxma dalğası ilə birlikdə panika və qeyri-müəyyənlik dalğası da gəldi. İşəgötürənlərin aparıcı əksəriyyəti çətin iqtisadi və epidemioloji dövrdə kadr siyasətinə yenidən baxmağa və resursları mümkün qədər səfərbər etməyə məcbur oldular. İlk növbədə, şirkətlər ən az səmərəli işçilərlə əmək münasibətlərini dayandıрмаğa və vəzifələrini digər işçilər arasında yenidən bölüşdürməyə başladılar.

Müşahidə 2. İşçilərin gəlirlərinin azaldılması.

İş resurslarının optimallaşdırılması çərçivəsində bir çox şirkət bonusları ləğv etməklə, motivasiya strukturunu dəyişdirməklə, iş vaxtını azaltmaqla, həmçinin işçiləri ödənişsiz məzuniyyətə çıxarmaqla işçilərin gəlirlərini azaltmağa başladı.

Müşahidə 3. Vakansiyaların azaldılması və iş təkliflərinin geri götürülməsi.

Pandemiyanın başlanğıcı zamanı bir çox işəgötürən gözləmə və gör yanaşması tətbiq etməyə və işə qəbulu dayandıрмаğa məcbur oldu. Təəssüf ki, iş axtaranların xeyli hissəsi artıq alınmış iş təklifləri ləğv edildikdən sonra yenidən yeni iş axtarmağa qayıtdılar. Daha az dərəcədə, funksional vəzifələri işə götürən şirkət üçün satış və kommersiya mənfəətinə yönəlmiş ərizəçilər təsirləndi. HH.ru portalının araşdırmasına görə, 2020-ci ilin 15-ci həftəsində (6-12 aprel) 2019-cu ilin eyni dövrü ilə müqayisədə vakansiyaların sayı Moskvada 16%, Sankt-Peterburqda isə 24% azalıb. Ölkədə vəziyyət əksinədir - 2019-cu ilin aprel ayı ilə müqayisədə vakant yerlərin sayı 1% artıb. Nəqliyyat, logistika, anbar və xarici ticarət sektorlarında boş iş yerlərinin sayı 10% azalıb.

Müşahidə 4. Əmək bazarında iş axtaranların aktiv sayının artması.

Yuxarıdakı müşahidələri nəzərə alaraq həm müraciət edənlərin sayı, həm də yerləşdirilən CV-lərin sayı artmalıdır. Bu statistikanın nəticələrinə əsasən, qeyri-sabitlik və gözlənilməzlik dövründə abituriyentlərin davranışları haqqında nəticə çıxara bilərik.

Ərizəçilərin davranışının əsas istiqamətləri:

1-ci qrup: Bu dönüş nöqtəsində onsuz da özlərini tapanlar, eləcə də qeyri-sabitlik hiss edən və hazırkı işinin qaçılmaz şəkildə itirilməsini qabaqcadan görənlər fəal şəkildə iş axtarırlar;

2- ci qrup: İş axtaranlar reallıqda hazırda iş axtarmasalar da, perspektivlərini anlamaq üçün bir çox vakansiyaya cavab verərək bazarı sınaqdan keçirməyə başlayırlar. Onların payı adətən kiçik olur;

3-cü qrup: Belə bir anda işlərini dəyişməkdən qorxurlar. Onlar yalnız indiki mövqelərini necə itirməmək barədə düşünürlər və buna görə də digər vakansiyalar axtarmağı dayandırırırlar, saytlarda CV-ləri yeniləyirlər.

Sonuncu qrup ən çox yayılmışdır, ona görə də yeni və yenilənmiş CV-lərin artımını nəzərdə tutan abituriyent fəallığı azalır. Bu, rezyume artım dinamikasının niyə o qədər də yüksək olmadığını izah edir.

Müşahidə 5. İş axtaranlar üçün iş axtarış vaxtının artırılması.

Namizədlər pandemiya zamanı iş axtarış müddətinin artmasına səbəb təkcə vakant yerlərin azalması və müraciət edənlərin artması ilə əlaqədar bazarda rəqabətin artması, həm də namizədlərin təsdiqi prosesinin ləngiməsi səbəbindən baş verib. Bu iş formatında, xüsusən də biznes prosesləri hələ yeni “oyun qaydalarına” uyğunlaşdırılmayıbsa, operativ qərarlar qəbul etmək və əlaqələndirmək daha çətinidir.

Müşahidə 6. Ərizəçilər üçün tələblərin və onların seçilməsi meyarlarının dəyişdirilməsi.

Pandemiya, qeyri-sabit iqtisadi vəziyyət, iş proseslərinin rəqəmsallaşması, distant iş formatına keçid və müasir biznes proseslərində baş verən digər dəyişikliklər nəticəsində işəgötürənlər ixtisaslı işçilərə yeni tələblər qoyurlar. Rəqəmsal savadlılıq, dəyişikliyə uyğunlaşma, emosional intellekt, özünü inkişaf etdirmə, özünü təşkil etmə və vaxtı idarə etmə bacarıqları kimi işçilərin səlahiyyətləri ön plana çıxır.

Ərizəçilər üçün seçim və qiymətləndirmə prosesləri də uzaqdan işə qəbul formatına keçidi əks etdirmək üçün dəyişir. Eyni zamanda, işçilərin qiymətləndirilməsinin keyfiyyəti əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşə bilər. Qeyd edək

ki, aktiv abituriyentlərin sayının artması ilə seçim prosesləri ləngiyir. Nəzərə alsaq ki, şirkətin kadrlarını optimallaşdırarkən işəgötürənlər ən çox ən az təsirli işçilərlə ayrılır, işəgötürənlər ərizəçiləri məhz bu ən təsirli namizədlər arasından seçməlidirlər. Yeni işçilərin seçimində səhv etməmək üçün ixtisaslı kadrların seçilməsi və qiymətləndirilməsi üçün müasir metodlardan uğurla istifadə edən və cari ehtiyaclarınıza uyğun HR xidmətləri göstərməyə hazır olan işə qəbul agentliklərinin peşəkar xidmətlərindən istifadə etməyə dəyər (Həsənlı Y.H., Musayeva C.Q. 2021).

Təhlil olunan sahədə elmi tədqiqatların məqsəd və vəzifələri sosial-iqtisadi münasibətlər üçün böyük çağırış kimi koronavirus pandemiyasına qarşı mübarizə strategiyasının hazırlanması kimi fundamental elmi vəzifənin həyata keçirilməsinə xidmət edir.

Onların məqsədi pandemiya qarşı cavab tədbirlərinin əsas mərhələlərində həyata keçirilən hüquqi tədbirlərin böyük çağırış kimi hazırlanması və elmi qiymətləndirilməsidir:

- 1) fəvqəladə halların aradan qaldırılması;
- 2) hüquqi sistemin cəmiyyətin sosial-iqtisadi ehtiyaclarına uyğunlaşdırılması;
- 3) müəyyən edilmiş məhdudiyyətlərin və dəstək tədbirlərinin tədricən aradan qaldırılması ilə pandemiya koronavirus infeksiyasının yaratdığı böhrandan çıxış yolu.

Tədqiqatın prioritetləri aşağıdakılardır: koronavirus pandemiyası kontekstində iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin birbaşa və dolaylı üsullarının tədqiqi, pandemiya zamanı yaranmış hüquqi tənzimləmə tendensiyasının müəyyən edilməsi, uzun müddət ərzində qanunvericilikdə möhkəmləndiriləcək (Həsənlı Y.H., Musayeva C.Q. 2021).

✓ səhiyyə maraqlarının təmin edilməsi və səyahət hüququnun məhdudlaşdırılması ehtiyacı;

✓ müəyyən edilməsi prinsipləri nəzərə alınmaqla pandemiya kontekstində insan hüquqlarının pozulması təhlükəsi subyektinə qoyulan məhdudiyyətlərin təhlili;

✓ hüquqların məhdudlaşdırılmasında qanuni məqsədin mövcudluğunun, hüquqların məhdudlaşdırılmasının mütənəsibliyinin müəyyən edilməsi, məhdudlaşdırıcı tədbirlərin müddətinin və hədudlarının müəyyən edilməsi, dövlət səviyyəsində həyata keçirilən tədbirlərə dəstək;

✓ pandemiya zamanı sosial-iqtisadi münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində xarici dövlətlərin təcrübəsinin təhlili;

✓ pandemiyanın təzahürlərinə cavab vermək üçün mövcud hüquqi vasitələrin öyrənilməsi (yüksək xəbərdarlıq rejimi, karantin və pandemiya zamanı mülki dövriyyəyə və biznes öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə təsirinə görə yenidən düşünməyi tələb edən digər anlayışlar);

✓ mövcud hüquq institutlarının yeni fəaliyyət şəraitinə uyğunlaşmasına yenidən baxılması;

✓ iqtisadi və hüquqi nəticələrə görə görülən hüquqi tədbirlərin təhlili;

✓ pandemiya məsələləri üzrə hüquqi tənzimləmənin kodlaşdırılması və unifikasiyası zərurətinin təhlili;

✓ fərdi məlumatlardan istifadə zərurəti kontekstində pandemiya ilə mübarizə üçün süni intellektin və rəqəmsal platformaların istifadəsi (teletibb, hərəkətlərin izlənməsi, kontaktların müəyyən edilməsi) üçün hüquqi bazanın hazırlanması;

✓ distant işləməyə, dövlət xidmətlərinin məsafədən göstərilməsinə, ədalət mühakiməsinin məsafədən həyata keçirilməsinə, notariat xidmətlərinin göstərilməsinə, distant tibbi yardımın göstərilməsinə mane olan hüquqi məhdudiyyətlərin tədqiqi;

✓ pandemiya zamanı hüquq sisteminin rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi;

✓ Koronavirus pandemiyasının yaratdığı böhrandan çıxma zamanı iqtisadiyyatın bərpası üçün hüquqi tədbirlərin işlənilib hazırlanması üzrə təkliflərin hazırlanması.

2020-ci il koronavirus pandemiyasının özünün fenomenoloji xarakterinə görə, həm də ümumiyyətlə, global sosial-iqtisadi böhranlar, müharibələr dövründə, çünki onlar fundamental əhəmiyyət kəsb edir. mövcud sosial müqavilələrin ləğv

edilməsini, sosial, iqtisadi, siyasi institutların əsaslı transformasiyalarını bildirir, qlobal miqyasda sosial dəyərlər sisteminə yenidən baxılmasını tələb edir. Beləliklə, fenomenoloji metod cari və gələcək sosial-iqtisadi proseslərin hüquqi tənzimlənməsində, qlobal dəyişikliklərin istiqamətlərində, onların hüquqi təminatında prinsipial olaraq yeni tendensiyaları üzə çıxaracaqdır.

Eyni zamanda, “şəxsləri lazımsız yerə çoxaltmamaq” prinsipini tətbiq etməklə, ayrı-ayrı qurumların dərk edilməsində və hüquqi tənzimlənməsində öhdəliyin icrasının mümkünsüzlüyü və fors-major halları, ifrat rüsum kimi yığılanları rədd etmək olmaz. Cəmiyyət tərəfindən kəskin sosial-iqtisadi böhranlar dövründə sosial razılaşmalar ləğv edildiyi üçün ölkə iqtisadiyyatının strukturunda o vaxta qədər həyata keçirilməyən qlobal dəyişikliklərin həyata keçirilməsi üçün unikal imkan yaranır.

İctimai və şəxsi maraqların yeni balansının axtarışı şəxsi maraqların həddlərinin hamının və nəhayət, hər kəsin mənafeyinə uyğun dərk edilməsinə yeni yanaşmalar tələb edir. Ekstremal şəraitdə ictimai rifah heç vaxt olmadığı kimi hamının marağına çevrilir, həmrəylik prinsipi yeni məna kəsb edir. Bugünkü pandemiya istehsalı dayandırır, gəlirlərin azalmasına, işsizliyə, əmək pozuntularına və son nəticədə iqtisadi böhrana gətirib çıxarıb.

Beləliklə, özünü təcrid, sosial uzaqlaşma qaçılmaz olaraq insan həyatının bütün sahələrinin sürətlənmiş sürətlə rəqəmsallaşmasına səbəb olacaqdır. Məsafəli texnologiyalarda irəliləyiş vətəndaşlar tərəfindən hüquqların həyata keçirilməsinin alternativ yollarının inkişafına gətirib çıxaracaq. Bu proseslər onların hüquqi təminatı məsələlərini aktuallaşdırır.

Layihənin elmi yeniliyi koronavirus pandemiyasının yaratdığı qlobal sosial-iqtisadi böhranla mübarizədə dövlətin strategiyasına elmi əsaslı yanaşmanın formalaşdırılmasındadır. İlk dəfə olaraq dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərə, mövcud hüquqi tənzimləmə potensialına, qanunvericilikdə baş verən dəyişikliklərə iqtisadi təsir balansı, insan hüquqları, ictimai təhlükəsizlik, ictimai təhlükəsizlik baxımından hərtərəfli iqtisadi-hüquqi qiymət verilib.

Sosial münasibətlərin xüsusiyyətlərinə görə onların hüquqi tənzimlənməsi həm onların inkişafına kömək edə, həm də ona mane ola bilər. Böhran dövründə cəmiyyətin iqtisadi ehtiyaclarına xidmət edən hüquq sosial münasibətlərin universal tənzimləyicisi kimi çıxış edir. Layihə ilk dəfə olaraq aşağıdakı sahələrin tədbirlərinin hüquqi və iqtisadi nəticələrini qiymətləndirəcək: əmək münasibətlərinin transformasiyası: (Həsənlı Y.H., Musayeva C.Q. (2021))

✓ böhran uzaqdan işləmənin hüquqi tənzimlənməsi problemini kəskinləşdirdi, özünüməşğul əhalinin sosial müdafiəsi, pandemiya zamanı işçilərin hüquqlarının qorunması problemi;

✓ insan hüquqlarının transformasiyası, insan hüquqlarının yeni nəslinin - rəqəmsal hüquqların formalaşması;

✓ insan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının əsaslarına, hədlərinə, müddətlərinə yenidən baxılması;

✓ fərdi məlumatların mühafizəsi problemi: karantində və özünütəcrid vəziyyətində olan insanların hərəkətini izləmək üçün internet provayderlərinin və mobil operatorların məlumatlarından istifadə edilməsi, bu məlumatların, o cümlədən pandemiya başa çatdıqdan sonra təyinatı üzrə istifadəsi məsələləri;

✓ hərəkət azadlığının məhdudlaşdırılması; məcburi müalicənin hüquqi tənzimlənməsi problemləri;

✓ saxta xəbərlər və panika ilə mübarizə zərurəti ilə əlaqədar pandemiya zamanı məlumat azadlığının məhdudlaşdırılması;

✓ sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququnun məhdudlaşdırılması: müəssisə və təşkilatların məcburi bağlanması;

✓ biznesə dəstək tədbirləri, o cümlədən kiçik və orta ölçülü təşkilatlara pandemiya zamanı işi təşkil etməyə kömək edir;

✓ sahibkarlar tərəfindən öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün nəticələr baxımından yumşaq hüquq üsullarının və dövlətlər tərəfindən verilən müxtəlif tövsiyələrin hazırlanması;

✓ xüsusi karantin, özünütəcrid, yüksək hazırlıq, fəvqəladə vəziyyət rejimlərinin öyrənilməsi;

✓ müqavilə münasibətlərinin böhranı: səlahiyyətli orqanlar tərəfindən aktların verilməsi əsasında öhdəliklərə xitam verilməsi yollarının təhlili, öhdəliklərin icrasının mümkünsüzlüyü, onun fors-major kimi fəaliyyət göstərməsi üçün pandemiyanın tədqiqi, öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin hüquqi və fiziki mümkünsüzlüyü;

✓ vətəndaşların maddi vəziyyətinin pisləşməsi ilə əlaqədar vətəndaşların sadələşdirilmiş müflisləşməsi prosedurlarının tətbiqinin zəruriliyi;

✓ iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində, xüsusən də dərman və tibbi avadanlıqlarda antiinhisar məhdudiyyətlərinə yenidən baxılması və aradan qaldırılması; rəqəmsallaşmanın, elektron ticarətin, süni intellektin hüquqi əsaslarının sürətləndirilmiş inkişafı;

✓ karantin şəraitində hüquq və azadlıqların, məhdudiyyətlər şəraitində ədalət mühakiməsinə çıxış hüququnun müdafiəsinin təmin edilməsi;

✓ karantindən sonra əhaliyə iqtisadi proseslərin və xidmətlərin təşkili;

✓ pandemiya zamanı insan hüquqlarına riayət olunmasının təmin edilməsi üçün ümumi hökumətlərarası yanaşmaların işlənilib hazırlanması zərurəti.

Elmi tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti böhranın diktə etdiyi ictimai münasibətlərin transformasiya istiqamətlərini nəzərə almaqla mövcud qanunvericiliyin dəyişdirilməsi üzrə elmi əsaslandırılmış təkliflərin formalaşdırılmasında ifadə olunur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqatın elmi-nəzəri nəticələrinə əsasən qeyd etmək lazımdır ki, düzgün əmək ehtiyatlarının idarə olunması zamanı bir çox problemlər meydana çıxır və onların aradan qaldırılması ilə əmək ehtiyatlarından səmərəli formada istifadə etmək mümkündür. Dissertasiya işində aşağıdakı nəticə və təkliflər əldə olunmuşdur:

1. Ölkənin iqtisadi təkmilləşmə səviyyəsinin artırılmasında əmək ehtiyatlarından səmərəli şəkildə istifadə böyük əhəmiyyətə malikdir və məsələnin həllinə iqtisadi, sosioloji, demoqrafik amilləri eyni zamanda ölkənin konkret iqtisadi-coğrafi nəticələrini bilməklə nail olmaq olar;

2. Əmək ehtiyatlarının idarə olunması təşkilatın kadr siyasəti ilə bağlıdır və kadr ehtiyatının yaradılması, ehtiyat kadrlara olan cari həmçinin perspektiv tələbatı üzə çıxarmaq fasiləsiz, inkişafa yönəlmiş fəaliyyətini təmin edir;

3. Ölkənin sosial-iqtisadi fəaliyyətində innovasiyalılığın və kreativliyin təmin olunması ölkənin insan kapitalının, əhalinin həyat səviyyəsinin, sağlamlığın, elmin təkmilləşməsinin və biliklərin keyfiyyətinin dərəcəsi əsasında müəyyənləşdirilir. Buna görə iqtisadiyyatın təkmilləşməsi üçün dövlət və insan kapitalına maraqlı olan ciddi tədbirlər görməlidir;

4. İnsan kapitalına, fərdi kapitalla eyni zamanda firmanın insan kapitalı hesab olunan kadrların təkmilləşməsinə qoyulacaq sərmayələr innovasiyaların iqtisadiyyata olan tətbiqini sürətləndirməklə ölkənin dünya bazarında rəqabətqabiliyyətliliyinin artımına və dünya iqtisadiyyatında mühüm mövqelərdən birini tutmasına səbəb olur;

5. Ölkədə keyfiyyətli ali və orta ixtisas təhsili olan əhalinin sayı nə qədər çox olarsa, onda insan inkişafı və nəticə etibarilə iqtisadi inkişafın səviyyəsi də bir o qədər yüksək olar;

6. İnsan kapitalı əmək məhsuldarlığının, istehsalatın, sahibkarın mənfəətinin, işçinin biliyinin və qabiliyyətlərinin, işçinin gəlirlərinin və motivasiyasının artmasına səbəb olur;

Əmək ehtiyatlarının idarə edilməsi zamanı yarana biləcək problemlərin aradan qaldırılması üçün aşağıda verilən təklifləri məqsədəuyğun hesab edirik:

1. İnkişaf etmiş ölkələrin insan kapitalının inkişafı istiqamətində apardığı siyasət izlənməli və müsbət nəticələr əldə edilən tədbirlərin ölkədə reallaşdırılmasına diqqət edilməlidir;

2. Məşğulluq problemi öz-özünə həllini tapa bilmədiyi üçün əhalinin məşğulluğunun təmin olunması məqsədilə ölkə və ayrı-ayrı regionlar üçün yeni məşğulluq proqramları işlənilib hazırlanmalı və bu çərçivədə tədbirlər həyata keçirilməlidir. Eyni zamanda mövcud olan məşğulluq proqramlarının yerinə yetirilməsinə müvafiq dövlət orqanları tərəfindən nəzarət edilməlidir;

3. İşçilərin daha yaxşı əmək şəraitində əmək fəaliyyəti ilə məşğul ola bilməsi üçün müəssisələr tərəfindən addımlar atılmalı, işçi axının səbəbləri araşdırılmalı və müşahidə, işdənçıxma sorğuları, statistik göstəricilər və hesabatların köməkliyi ilə kadr axıcılığının qarşısının alınması üçün tədbirlər həyata keçirilməlidir;

4. Əmək ehtiyatlarının potensialının üzə çıxarma bilməsi üçün təhsil önəmlidir. Gənclərin yüksək səviyyəli təhsil alması məqsədilə təhsil sistemi daim yenilikləri özündə əks etdirməli, artıq özünü təsdiq etmiş xarici təcrübənin təhsil sistemində tətbiq edilməsinə şərait yaradılmalıdır. Təhsilə edilən investisiya qoyuluşları perspektivli kapital qoyuluşları hesab edilməli, bu sahəyə investisiya edə biləcək şəxslərə geniş imkanlar açılmalıdır. Eyni zamanda gənclərin xaricdə dövlət hesabına təhsil ala bilməsi üçün layihələr davam etdirilməlidir;

5. Gənclərin yeni açılan iş yerləri barəsində məlumatlandırılması, bu barədə məlumatların kütləvi informasiya vasitələrində, o cümlədən sosial mediada əks olunması üçün vahid mexanizmin yaradılması, əmək yarmarkalarının tez-tez təşkil olunması, bu yarmarkaların nə qədər səmərəli olması barəsində müqayisəli təhlilin aparılması və gələcəkdə əvvəlki yarmarkaların göstəricilərinə əsasən gəncləri işlə təmin edən şirkətlərin yenidən bu layihələrə cəlb olunmasına şərait yaradılması zəruridir;

6. Müasir dövrün tələblərinə cavab verən mütəxəssislərin hazırlanması üçün yenidən hazırlanma, ixtisasın artırılması və distant təhsil mühüm əhəmiyyət kəsb

edir. Gənclərin bu sahələr üzrə geniş şəkildə məlumatlandırılması üçün vahid bir sistem yaradılmalı, bu sahələrə ayrılan vəsait artırılmalı və təhsil müəssisələrinin fəal iştirakı təmin olunmalıdır;

7. Qadınların əmək prosesində fəal iştirakına dəstək üçün müəssisələr kişi və qadın əməyindən istifadə oluna biləcək sahələrdə qadınların əməyinə üstünlük verməli, işləyən analara qısa iş günü və ya iş həftəsi kimi güzəştlərin edilməsinə diqqət yetirməlidir.

Beləliklə, əmək ehtiyatlarının idarə edilməsi üçün hər bir yaş qrupu və onların fərqli sahələr üzrə əmək fəaliyyəti ayrılıqda nəzərdən keçirilməli, onların fəaliyyəti stimullaşdırılmalı, əmək bazarı dövlət tərəfindən daima tənzimlənməli və boş iş yerlərinin daha tez, həmin işə müvafiq olan kadrlarla təmin olunmasına, məşğulluq proqramlarının həyata keçirilməsinə və məşğulluq xidmətlərinin fəaliyyətinə nəzarət edilməlidir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Həsənlı Y.H., Musayeva C.Q. (2021), COVID-19 Pandemiyasının sosial təsirləri və sosial rifahın dəstəklənməsi istiqamətləri, Bakı, Elm, 100 səh.
2. Quliyev T. (2013), “İnsan resurslarının idarə edilməsi”, Bakı, “Nağıl evi” şirkəti, 178 səh.
3. Quliyev T.Ə. (2003), Əməyin iqtisadiyyatı, Bakı, Qanun, 204 səh.
4. Mehbalıyev S.S., İsgəndərov R.K. (2002), Əmək bazarı və əhalinin sosial müdafiəsi, Bakı, Elm, 195 səh.
5. Muradov R. (2006), “Müasir mərhələdə əhalinin məşğulluq quruluşunun formalaşması və təkmilləşdirilməsi problemləri”, Bakı, Azər nəşr, 12 səh.
6. Yaqubov S.M., Məmmədov A.C. (2013), “Sosial-iqtisadi statistika”-dərslık, Bakı, “Azərbaycan”, 53 səh.

İngilis dilində

1. International labour organization COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses, 3 p.
2. İsmayılzadə A.A., Guliyeva S., Teymurova V., Azizova R., Chinara A. “The impact of covid-19 on the quality of human capital for the economic development of Azerbaijan”, Journal of Eastern European and Central Asian Research; 2021, 8(1) p.26-39.
3. Marta F. Enrique Fernández Macías Employment impact of Covid 19 crisis: from short term effects to long terms prospects.
4. Teymurova V., Huseynova L. “Econometric analysis of the impact of human capital components on unemployment” 37th International Scientific Conference on Economic and Social Development. “Socio Economic Problems of Sustainable Development.
5. The impact of the COVID-19 pandemic on jobs and incomes in G20 economies, 12 p.
6. United nations Policy Brief: The World of Work and COVID-19.

Türk dilində

1. Balcı Y., Çetin G. “İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı”, 2019 Sayı: 37, Bahar (Özel Ek) s.40-58.
2. Bulut R., Remzi C. (2021), “COVID- 19 Pandemisi döneminde Türkiye’de istihdam ve işsizlik”, 3 s.
3. Candan H.E. (2016), “OSTİM Teknik Üniversitesi Ekonomi Bölümü Pandemi süreci iş gücünü ve işsizliyi nasıl etkiledi”.
4. Yusuf B., Güldenur Ç. “COVID-19 pandemisinin Türkiye ekonomisinde istihdam ve çalışma hayatı üzerindeki etkileri: sorunlar ve çözüm önerileri”.

Rus dilində

1. Адамов В.Е. (2019), “Экономика и статистика: Учебник”. В.Е. Адамов, С.Д. Ильенкова, Т.П. Сиротина, С.А. Смирнов; Под ред. С.Д. Ильенковой. М., Финансы и статистика, 125 стр.
2. Азизова Г.А. (2009), “Занятость в Азербайджане: Теория и реалии”, Мега-Н, 205 стр.
3. Азизова Г.А. (2015), «Рынок труда Азербайджана», Баку, “Наука”, 524 стр.
4. Азимова М.Т. “Современный рынок труда и проблемы его функционирования, Социально-экономические явления и процессы”, 2017, Т. 12. № 1, стр.7-13.
5. Алиев Т. (2012), “Управление человеческими ресурсами”, Баку, АГНА, 521 стр.
6. Ганбаров Э.И. (2005), “Анализ современного состояния занятости в Азербайджане”, Экономика и Аудит, 259 стр.
7. Медков В.М. (2014), “Демография: учебник для студентов вузов, обуч. по спецу Социология”, М. ИНФРА-М, 332 стр.
8. Пирогов Н.Л. “Проблема трудовой мотивации в современных условиях”. Экономика и управление, 2015, № 6, стр.41-55.

9. Филатова Н.И. “Разновидность взглядов на оценку рынка труда”. Экономика, управление, финансы, 2015, стр.1-5.

10. Харченко Л.П. (2012), “Демография: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Статистика» и др. экономическим специальностям”, М. Омега-Л, 372 стр.

İnternet resursları

1. <https://www.sosial.gov.az/3428>
2. <https://bakuresearchinstitute.org/az/pandemic-2020-key-outcomes-for-azerbaijans-economy/>
3. <https://www.stat.gov.az/source/labour/>
4. <https://www.baki-xeber.com/iqtisadiyyat/115993.html>
5. https://www.sosial.gov.az/post_362723
6. <https://apa.az/az/xeber/sosial-xeberler/mustafa-abbasbeyli-yaxin-vaxtlarda-olkenin-mesgulluq-xeritesi-teqdim-olunacaq-musahibe-641825>
7. <https://marja.az/63730/covid-19-pandemiyasi-dunya-iqtisadiyyatina-nece-tesir-edir-ve-iqtisadi-gozlentiler-nedir>
8. <https://hafta.az/pandemiya-issizler-kutlesine-nece-tesir-etdi--283223-xeber.html>
9. https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/document/Country%20Fiche%202020%20Azerbaijan%20-%20Education_%20Training%20and%20Employment%20Developments.pdf
10. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Labour_market_in_the_light_of_the_COVID_19_pandemic_-_quarterly_statistics
11. <https://ekoavrasya.net/Duyuru.aspx?did=308&lang=TR>
12. https://www.sosial.gov.az/uploads/images/image_750x_5c62aca0358af.pdf

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Azərbaycan və Türkiyədə qadın və kişilərin işçi qüvvəsində iştirak nisbətlərinin müqayisəsi.....	38
Cədvəl 2: Məşğul əhali (min nəfər) və işsizlik səviyyəsi (%)......	39
Cədvəl 3: Məşğul əhalinin mülkiyyət növləri üzrə bölgüsü, min nəfər.....	45
Cədvəl 4: İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə maddə ilə işləyən işçilərin sayı, faizlə.....	47
Cədvəl 5: Məşğulluq və işsizlik, min nəfər.....	49
Cədvəl 6: Məşğulluq və işsizlik 15-29 yaşlı iqtisadi fəal və iqtisadi qeyri-fəal əhali (əhalinin iqtisadi fəallığına dair seçmə statistik müayinənin məlumatlarına əsasən, min nəfər).....	53
Cədvəl 7: İqtisadi fəal əhali.....	54
Cədvəl 8: 2018-2019-cu illər ərzində Dövlət Məşğulluq Xidmətləri Orqanlarına müraciət edənlər (müqayisəli).....	56

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə maddə ilə işləyən işçilərin sayına görə bölgüsü (2019-cu il martın 1-nə olan vəziyyət, faizlə).....	47
---	----